

Karadeniz’de Çevre Sorunları ve İşbirliğine Yönelik Yerel, Bölgesel Perspektifler

Mustafa Ökmen*

Özet: II. Dünya Savaşı sonrasında çevresel sorunlar, konunun uluslararası niteliğinin artmasına paralel olarak devletlerin dış politikaları bağlamında giderek önem kazanmıştır. Dünden çok farklı olarak bugün çevre sorunları, yerel, bölgesel ve uluslararası konseptlere sahip bulunmaktadır. Karadeniz’de de facto olarak yaşanan sorunlar bu konuda iyi bir örnektir. Bu çevresel sorunlar öncelikle ve özellikle kıyıdaş altı ülkenin bölgesel nitelikte ortak sorunudur. Bu çalışma bu sorunları, mevcut durumun tespiti, çözüm çabaları ve bu bağlamdaki işbirliği faaliyetleri çerçevesinde analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu işbirliği bağlamında yerel ve bölgesel düzeyde gönüllü kuruluşların konuya katkıları da burada irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Çevre sorunları, karadeniz, çevre politikaları, gönüllü kuruluşlar.

Giriş

Çevre, insanı etkileyen ve ondan etkilenen her şey olarak tanımlanırsa, çevre sorunlarının kökleri tarihin ilk çağlarına kadar uzanır. Ancak ekosistemin ciddi anlamda bozulması ve canlılar için tehlikeli olmaya başlaması sanayi devriminden sonraya rastlar. Çünkü gerçek anlamda, insanın tabiata hakimiyeti sanayi devrimiyle birlikte başlamıştır. Konunun bir başka yanını ise, sebebi ve sorumlusu kim olursa olsun, sorunun bütün insanlığı etkilemesi gerçeği oluşturmaktadır. Çevre sorunları bugün, gelişmiş-azgelişmiş, doğulu-batılı, güneylisi-kuzeylisi ve sosyalisti-kapitalisti ile bütün dünyayı tehdit eder bir nitelik kazanmıştır. Bu gerçek, son yıllarda iyice anlaşılmaya başladığı için, artık konu, ortak çareler ve çözüm çabalarının yoğunlaştığı bir alan olarak karşımızda durmaktadır. Çevre sorunları, kümülatif niteliğiyle ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasi-idari pek çok parametre ile de yakından ilgilidir ve *ortak geleceğimiz* için uluslararası ve global bazda nelerin yapılabileceği, hangi ortak proje ve işbirliği çabalarının sergilenebileceği konusu giderek daha bir önemli hâle gelmektedir.

* Prof. Dr., Celal Bayar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü / MANİSA mustafa.okmen@bayar.edu.tr

Karadeniz, çevre sorunlarının uluslararası, bölgesel ve yerel nitelikleri olduğunu gözler önüne seren önemli bir örneği oluşturmaktadır. Karadeniz bugün, hem nedenler hem de sonuçlar bağlamında, altı kıyı ülkesinin çok ötesinde boyutlara ulaşmış bir çevre felaketi ile karşı karşıyadır. Bölgenin jeo-stratejik, jeo-ekonomik ve jeo-politik önemi, çevre sorunları alanında önemli çıktılarını da beraberinde getirmekte ve bu bağlamda yapılması artık zorunluluk hâline gelmiş bir takım girişimleri ve işbirliği çabalarını gerekli kılmaktadır.

Karadeniz'in kirliliği, kıyı ülkelerinin olduğu kadar bütün bölgenin sorunudur ve hızla uluslararası bir nitelik kazanmaktadır. Bu bağlamda özelden genele doğru yapılacak girişimler ve işbirliği çabaları, kamu kurumlarından gönüllü kuruluşlara kadar, ulusal ve bölgesel bir işbirliğini gerektirmektedir. Bu noktadan hareketle bu çalışma, Karadeniz'in kirliliğini nedenler, sonuçlar ve çözüm önerileri merkezli olarak ele almaktadır. Çalışmada, bu çözüm arayışları ve işbirliği çabaları, özellikle çevre sorunlarının sınır tanımaz niteliği ve uluslararası aktör olma yönü öne çıkarılarak irdelenmektedir.

Bölgesel Bir Çevre Sorunu Olarak Karadeniz'in Kirliliği Çevre Sorunlarının Birikimli (Kümülatif) ve Sınır Ötesi Niteliği

Çevresel bozulmalardan kaynaklanan ve genel olarak çevre sorunları olarak adlandırılan problemler, geçmişten bugüne insanlığın karşılaştığı en ciddi sorunlardan biri olarak karşımızda durmaktadır. İnsan, var olduğu günden itibaren çevresi ile sürekli etkileşim içinde olmuş, bu etkileşim çerçevesinde çevresine hükmetmek, onu kendi arzu ve ihtiyaçları doğrultusunda değiştirmek istemiştir. Ancak bunu yaparken çevresinde bozulmalara yol açmış, onu aşırı kullanıp ekolojik dengeyi bozmuş, tükenmesine neden olmuş ve çevrenin özünde bulunan direnme gücünü aşan baskılar uygulayarak çevre sorunları denilen *çok kapsamlı ve karmaşık* (Lecomber 1993: 87), bir dizi problemin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Ekonomik faaliyetler ile çevre arasında karşılıklı bir etkileşim söz konusudur ve bu bağlamda çevre sorunlarının asıl nedenleri ekonomi kaynaklıdır denilebilir. Aşırı nüfus artışı, hızlı ve dengesiz kentleşme, sanayileşme ve aşırı tüketim gibi olgular, ekonomik nedenlerle birleşerek çevre sorunlarının boyutlarının genişlemesini sağlamaktadırlar. Bu noktada bazı doğal kaynakların bedavalık dolayısıyla aşırı kullanılması, ekonomik faaliyetler sonucu ortaya çıkan negatif dışsallıklar, tekel sahiplerinin kirlilik doğuran üretim miktarlarındaki avantajlı durumu gibi birtakım nedenler, bugün çevre sorunlarını yerel (local), bölgesel (regional) ve global bir dizi tartışmanın odağı hâline getirmiş bulunmaktadır.

Sanayileşme ve kentleşme, çevre sorunlarının asıl kaynağıdır ve bugünkü anlamıyla çevre sorunlarını ortaya çıkışı sanayileşme ile başlamıştır. Sanayi devrimi

doğaya egemen olma anlayışını beraberinde getirmiştir. Sanayileşme başta fabrika atıkları olmak üzere, ormanların ve diğer doğal kaynakların yok olması, bitki örtüsünün tahrip olması, canlı nesillerin tükenmesi, hava kirlenmesi, su kirlenmesi ve gürültü gibi pek çok konuda çevre kirlenmesine sebep olmaktadır. Sanayileşme, sayılan kirlenmelerle kalmamakta ve dolaylı olarak da pek çok probleme kaynaklık etmektedir (Arslan ve Ökmen 2006: 1041).

Sanayi toplumunun *sınırlı bir çevrede sınırsız tüketim* yaklaşımı, tarihi süreç içerisinde çevre kavramından çevre sorunları kavramına geçişe karşılık gelen bir takım sonuçlar doğurmuştur. Çevre konusunda 1960'larda başlayan duyarlılık ve tepkiler artarak devam etmiş ve 1972 Stockholm Çevre Konferansı ile ivme kazanmıştır. Stockholm Konferansı, gelişmiş-azgelişmiş, sosyalist-kapitalist ya da benzeri ayrımları aşarak Sovyetler Birliği hariç pek çok dünya ülkesinin katıldığı ve çevre sorunları konusunda ortaya çıkan durumun ciddiyetinin ortaya konulduğu bir toplantı olmuştur. En önemli yanlarından birisi ise çevre konusunun kümülatif ve sınır ötesi kirlenme nitelikleriyle evrenselliğinin ya da sistemler-üstü niteliğinin gözler önüne serilmesi olmuştur.

Çevre sorunlarının farklı ekonomik sistemlerde farklı nitelikler taşıyıp, taşımadığı konusu fazlaca tartışılan konulardan biri olmuştur. Bu konudaki başlıca iki görüş; çevre sorunları-ekonomik sistemler ilişkisini kabul etmeyen ve de bu iki olgunun önemli bir biçimde ilişkili ve iç içe olduğunu savunan görüşlerdir.

Çevre sorunlarıyla ekonomik sistemler ilişkisini kabul etmeyen görüşlere göre, çevre sorunları, planlı ekonomilerde de liberal ekonomilerde de aynı önemdedir ve aynı nitelikleri taşımaktadır. Bu görüşü savunanlara göre, ekonomik sistemlerin, siyasal rejimlerin çevre sorunları açısından bir farkı bulunmamaktadır. Nitekim, gerek liberal ve gerekse planlı ekonomilerde sorunun varlığı, bu görüşü doğrulamaktadır. Çevre sorunları, farklı gelişme ve sanayileşme düzeyine, nüfus yoğunluğuna, farklı coğrafi ve iklim koşullarına sahip ülkelerde farklı boyutlar kazanabilmekte; ancak, bu ülkelerin ekonomik sistemleri, siyasal rejimleri ve egemen ideolojileri bunda etken olamamaktadır. Bu bağlamda, aynı ekonomik sistem içinde değil, aynı ülkede bile farklı boyut ve nitelikte çevre sorunlarıyla karşılaşılması, çoğu ülkede kamusal işletmelerin özel işletmelerden daha etkin bir kirlenici niteliğine sahip olması, sorunun sistemlerden bağımsız bir boyut taşıdığını ortaya koymaktadır (Ökmen 2000: 18-22).

H.M. Enzensberger bile, çevre sorunlarının çözümünde, Marx'çı bir tutum benimsemesine rağmen, kapitalizmin, yani üretim araçlarının bireylerde olduğu ekonomik sistemin sorumlu tutulduğu konular arasına çevrenin konulamaya çağını savunur. Aksi hâlde, Sovyetler Birliği'nde çevre sorununun bulunmaması gerekirdi. Oysa, Pravda ve İzvestia gazetelerinde sık sık, Don Vadisindeki hava kirlenmesinden ve Volga suyunun kirlenmesinden söz edildiği görülmektedir. Yine Fransız toplumbilimcisi H. Chombart de Lauwe da, *çevreyle ilgili*

bunalımlar kapitalist ülkelere özgü değildir. Sosyalizm de yeni yollar aramak zorundadır, demektedir. Farklı ekonomik ve toplumsal sistemlerin çevrenin bozulması olgusuyla karşı karşıya bulunmalarını, insanbilimci M. Mead şu sözlerle anlatıyor; Kapitalizm de, sosyalizm de, komünizm de çevreyi korumada aynı ölçüde beceriksizdirler (Hamamcı ve Keleş 2005: 172). Daha çok Sovyetler Birliği'nin dağılması öncesi durumu ifade eden bu görüşler, 1990 sonrası dağılma ortamında ortaya çıkan görünüm ile açık bir biçimde doğrulanmıştır. Yeni oluşan özgürlük ortamı Aral gölünden Hazar denizine, Çernobil'den çeşitli nükleer denemelere kadar uzanan oldukça geniş ve ürkütücü bir çevre sorunları gerçeğinin varlığını gözler önüne sermiştir. Bu ise çevre sorunlarının en az liberal ekonomiler kadar planlı ekonomilerin de sorunu olduğunu ya da çevre sorunlarının sistemler-üstü ve evrensel bir olgu olarak karşımızda durduğunu göstermektedir.

Çevre sorunları ile ekonomik sistemler arasında mutlak bir ilişki olduğunu savunanlar ise, liberal ekonomiler ile planlı ekonomilerde çevre sorunlarının önemi ve boyutlarının farklı olduğunu ileri sürmektedirler. Yani sorun, ekonomik sistemin yapılanması ve özelliklerine göre farklı nitelikler taşıyabilmektedir. Bu görüşü savunanlara göre, çevre sorunları daha çok liberal ekonomik sisteme sahip ülkelerde ortaya çıkmaktadır. Bu ise daha çok liberal ekonomilerde tüketim olgusunun ön planda olması ile açıklanmaktadır. Ancak, çevre sorunlarının tüketim aşamasından daha çok üretim aşamasında ortaya çıktığı göz önüne alınacak olursa bu değerlendirmenin yeterli bir açıklama olmadığı görülecektir. Öte yandan, bu görüşü savunanlarca, liberal ve planlı ekonomilere sahip ülkelerde kirlenme nedenleri bakımından bir fark olmadığı varsayılabilir, izlenen çevre politikaları açısından bazı farklılıklar doğduğu ileri sürülmektedir. Yine bu görüş sahiplerine göre, liberal ekonomik sistem anlayışında çevre ve kent sorunlarına, geleceğe dönük planlar çerçevesinde bir yaklaşım bulunmamaktadır. Sistemin özünde yatan kar motifi, bireysel kaygıları toplumsal kaygılara üstün kılmaktadır.

Hemen belirtmek gerekir ki; bu görüşleri, klasik ve neo-klasik ekonomi anlayışları arasındaki fark çerçevesinde değerlendirmek gerekir. Gerçekten de, klasik ekonomi; mal ve hizmet üretimi, dağıtım ve tüketimi ile ve/fakat bunların nicel boyutlarına ise gereken ağırlıkta yer vermemiştir. Neo-klasik ekonomi anlayışında ise, nitelik unsurunun giderek ağırlık kazandığı ve çevre kirliliğine konu olan hava, su gibi kamusal ve diğer yarı kamusal mal ve hizmetler ile, özellikle sosyal refah olgusunun daha etkin bir şekilde ele alındığı gözlenmiştir.

Bugün gelinen noktada ise, çevre sorunlarının ekonomik sistemle ilişkisinin olup, olmadığı tartışmasının bir anlamı kalmamıştır denilebilir. Çünkü, çevre sorunları sosyalisti-kapitalisti, gelişmiş-azgelişmiş, doğulu-batılı ile bütün dünyayı evrensel nitelikler sergileyerek de facto olarak etkilemektedir. Kirlili-

ğin sınır ötesi ve birikimli niteliği etkili çözümleri gerekli kılmaktadır. Bunun ilk şartı ise her aşamada etkili bir katılımdır (Ökmen 2000: 21-25). Herhangi bir mekandan kaynaklanan bir sorun, diğer yörelerde yaşayanları da ilgilendiriyorsa, alınacak karara katılım sadece bu yöreyle sınırlandırılmaz. Günümüzde ön plana çıkan çevre sorunları bunun açık bir örneğidir. Bu anlamda Toffler'in deyişiyle, daha önce hiçbir uygarlık bir kenti değil, bütün bir gezegeni mahvedecek imkanları yaratmamıştır. Hiçbir zaman insanın aç gözlülüğü ve savrukluğu yüzünden okyanuslar bütünüyle zehirlenmemiş, bir hayvan türü bir gecede tümüyle yok olmamıştır. Hiçbir zaman yeryüzü maddenin ocaklarıyla bu denli delik deşik edilmemiş ve saç spreyle yeryüzünün ozon tabakasına bu denli zarar vermemiştir (Toffler 1996: 174).

Son otuz-kırk yılda gündemimize yerleşen çevrenin bu şekilde belirgin hâle gelmesi ve billurlaşması daha çok onun sorun olarak ortaya çıkmasıyla ilgilidir. Sebebi ve sorumlusu kim olursa olsun bütün insanlığı aynı oranda etkileyen ve hatta bütün dünyayı tehdit eder bir nitelik kazanan çevre sorunları, insanlığın çevresine ilk müdahalesi ile başlamış fakat sanayi devrimi sonrası iktisadi-rasyonel insan düşüncesiyle yoğunlaşmış, kendini hissettirmeye başlamıştır. Bugün ise gelişmiş-azgelişmiş, doğulu-batılı ve sosyalist-kapitalist ile bütün dünyayı tehdit eder bir nitelik kazanmıştır. Önceleri sadece kirlenme olarak algılanan ve gün geçtikçe toplumsal hayatın bütün alanlarını kapsayan bu sorun üzerinde tartışma ve araştırmalar gittikçe yoğunlaşmaktadır (Görmez 2003: 12). İnsanların sonradan oluşturduğu çevrenin doğal çevreye etkileri ile yapay çevrede var olan olumsuzluklar ve her iki çevrede de görülen sorunlar anlamında çevre sorunları, kümülatif (birikimli) niteliğiyle sosyal, ekonomik ve kültürel pek çok soruna kaynaklık etmektedir.

Bölgesel Bir Çevre Sorunu Alanı Olarak Karadeniz

Yirminci yüzyılın ikinci yarısında yoğunlaşan ve hızlanan sanayileşme-kentleşme sürekliliği bugün, sosyalist ve kapitalist gibi ideolojik ayrımlar gözetmeksizin önümüze bir çok sorun getirmiştir. Çevre sorunları bunların en önemlilerinden birisi ve en global nitelikte olanıdır denilebilir (Ökmen 2001: 248).

1990 sonrası eski Sovyetler Birliği'nin yapılanmasında ve niteliğinde ortaya çıkan değişim ve eski Cumhuriyetlerin bağımsızlıklarını kazanma sürecinde görülmüştür ki çevre sorunları yalnızca kapitalist sistemin değil bütün sistemlerin ve insanlığın sorunudur. Hazar ve Aral Gölü örneğinin yanında özellikle Karadeniz'in kirliliği bunun açık bir kanıtıdır. Gelişmiş-gelişmekte olan ve sosyalist ya da liberal ekonomi uygulayanıyla birçok ülke tarafından çevrili bulunan Karadeniz, bugün boyutları hızla artan bir çevre kirliliğiyle karşımızda durmaktadır. Bu niteliğiyle Karadeniz'in çevre sorunları yerel düzeyi çoktan aşmış ve bölgesel ve global nitelikli bir çok konuyla ilgili duruma gelmiştir. Bu noktada yapılacak şey, sebebi, sorumlusu kim olursa olsun, uluslara-

rası işbirliği ve küresel bazda bir ortak çalışma anlayışı ve bunun uygulamaya konulmasıdır. Ancak, bu anlayış ve çabalar hayata geçirildiği oranda *ortak geleceğimizden* umutlu olabiliriz (Ökmen 2000: 18). Bu çabalar, bölge ülkelerinin yönetimlerinden uluslararası ve bölgesel kuruluşlara kadar geniş bir yelpazeyi içermektedir. Özellikle bölge ülkelerinde çevre ile ilgili olarak faaliyet gösteren gönüllü kuruluşların gerek yerel düzeyde gerekse bölgesel işbirliği anlamındaki çabaları konu açısından oldukça önemlidir.

Öncelikle Karadeniz’de çevre sorunları, hem denizde hem de kıyılarda olmak üzere bu denize kıyısı bulunan ülkelerden kaynaklandığı gibi uluslararası niteliklerde de ortaya çıkabilmektedir. Hem toprak, hem deniz, hem de hava kirliliğinin saldırısına uğramış, bir kıyısında iç savaşla enkaz hâline gelmiş, en büyük politik ve ekonomik transformasyonlarından birinin tam ortasında kapana kısılmış Karadeniz, dünyanın en kirli denizi, can çekişerek ölüyor. Sert dalgalarıyla ve dalgalarından daha sert insanıyla Ovid ve Herodot’un zamanlarından beri dünyaca ünlü olan bu deniz, dünyanın en verimli su kaynaklarından birisi iken, son 30 yıl içerisinde Avrupa’nın yarısı için bir çöplük hâline gelmiştir. Karadeniz havzasında yerleşik, yaklaşık 160 milyon insanın ürettiği büyük miktarlarda fosfor, inorganik azot, petrol, civa ve DDT için dev bir çöplük olmuştur (*The Washington Post* 1994). Burada dikkati çeken önemli bir nokta, Karadeniz’de çeşitli niteliklerde ortaya çıkan kirlenmede kıyısı bulunan 6 ülke kadar özellikle Avrupa kaynaklı bölgesel ve uluslararası etkenlerin de oldukça önemli bir yere sahip olması gerçeğidir. Konu denize kıyısı bulunan ülkeleri aşmış, bölgesel ve uluslararası bir sorun hâline gelmiştir. Orta Avrupa’dan doğan ve Karadeniz’e dökülen Tuna nehri, Orta ve Doğu Avrupa endüstrisinin aşırı kirlilikle Karadeniz’e erişmekte ve gerek bitki, gerekse canlı çeşidi açısından zengin bir güzelliğe sahip olan Tuna Deltası’nı tehdit etmektedir. Bu bağlamda Karadeniz, çoğu gözlemciler tarafından bir çevre felaketi olarak karakterize edilmektedir.

Karadeniz’in ana gövdesi %90 oranında oksijensiz bir ortam içermekte olup hemen hemen ölü durumdadır. Kuzey, batı ve güney sahillerindeki sanayi, Tuna Nehri hinterlandındaki sanayi ve Ukrayna’nın Dinyeper Nehri boyunca kurulu sanayi bölgesi, kıyı kirlenmesinin ana nedenlerini oluşturmaktadır. Deniz gövdesinin ölmesi ve kirlilik, ticari değeri olan 21 cins balık türünün kayıp olmasına sebebiyet vermiştir. Eylül 1992’de açılan Main-Tuna kanalı, Tuna-Ren bağlantısını ve bunun sonucu Rotterdam-Köstence arasında kuzey Denizi-Karadeniz bağlantısını kurmuştur. Öte yandan, eski Sovyetler Birliği’nde yapılan su yolu taşımacılığının da Karadeniz’e inmesi olasıdır ve Hazar Havzası’ndaki ülkelerin Karadeniz ve Doğu Akdeniz ülkeleriyle ticaretinde bu su yolu taşımacılığını kullanmaları ve yine Karadeniz’de artması beklenen iç ticari hareket, çevresel stresi şiddetlendirecektir. Beklenen bu gelişme, bir

iç deniz olan Karadeniz'in Ege ve Akdeniz'e tek çıkışı olan Boğazları da olumsuz etkileyecektir (Göknel 1998: 18).

Karadeniz'i Akdeniz'e bağlayan Boğazların durumu Rusya ile Türkiye arasındaki önemli bir sorunu oluştururken diğer taraftan, Karadeniz çevresindeki bütün ana limanların ağır bir şekilde kirletilmiş olması da yeni bir sorun alanı olarak karşımızda durmaktadır. Bu durum, uluslararası kaynaklardan sağlanacak 750 milyon dolarlık bir iyileştirme master planı dahilinde iki ülkeyi birlikte hareket etmeye zorlamaktadır (Land 1999: 230). Gerçekten yıllardır, Türk deniz otoriteleri, büyük petrol tankerlerinin giderek artmasıyla Boğazlar ve İstanbul için ortaya çıkabilecek felakete dikkat çekmeye çalışmaktadırlar (Frantz 2001: A.5). Bu felaket özellikle çevresel anlamda bütün bölge ülkelerini tehdit etmektedir.

Karadeniz'in özellikle enerji kaynaklarının taşınması noktasındaki merkezi konumu, bölgedeki çevre sorunlarının uluslararası niteliğini daha da öne çıkarmaktadır. Karadeniz'i, organik ve sınai atıkların kısmen kıyı ama özellikle nehirler yoluyla yarattığı kirlenme ile tankerle petrol taşımacılığından kaynaklanan kirlilik olmak üzere, başlıca iki önemli kirlilik kaynağı tehdit etmektedir. Özellikle Rusya ve Türkiye'den nehirlerle taşınan endüstriyel ve evsel atıklar, Doğu Karadeniz bölgesinde önemli çevresel sorunlara kaynaklık etmektedir. Bu şekilde deniz ortamına bırakılan ağır metal konsantrasyonları, denizdeki doğal ortam ve midye vb. canlılar aracılığıyla da insanlar için önemli bir tehdit oluşturmaktadır (Çevik vd. 2008: 396-401).

Karadeniz'e akan kanalizasyon miktarı yıllık 571 milyon m³'dür. Ukrayna başta olmak üzere, kıyıların çoğunda plajlar sağlık nedeniyle kapalıdır ve kolera vakaları görülmektedir. Karadeniz'de biyolojik oksijeni tüketen, dolayısıyla hayatı tehdit eden organik ve sınai kirlenmenin büyük bölümü ve bu denize kıyısı olmayan ülkelere nehirler yoluyla gelmektedir. Özellikle azot ve fosfor gibi atıkların yarıdan fazlası, Tuna Nehri'nden yani, Almanya ve Avusturya gibi ülkelere intikal etmektedir. Bu arada Avrupa Birliği'nin Azot yönetmeliği'ne hiçbir ülke uymamaktadır. Kirlilik nedeniyle, balık unu fabrikaları gibi, bir çok sanayi tesisi kapanmaktadır. Novorossisk'te çocukların %80'i kusurlu doğmakta, genç erkeklerin %75'i sağlıksız oldukları için askere alınmamakta, verem, astım ve alerji gibi hastalıklar salgın hâlinindedir (Batmazoğlu 1998: 22). Karadeniz'de ortaya çıkan kirliliğin %90 gibi önemli bir kısmı, Tuna, Dinyeper ve Don gibi Orta Avrupa'dan akan nehirlerden kaynaklanmaktadır (*Europe Environment* 1996). Yine Karadeniz'in kirliliğinin %75'i Avrupa'dan, Tuna nehri üzerinden gelmektedir. Mayne nehrinin Tuna'yla kanal vasıtasıyla birleştirilmesinden sonra Tuna'nın su toplama havzası hemen hemen bütün Avrupa'yı kapsamıştır.

Doğal olarak, Karadeniz, petrol taşımacılığı yapan tankerler tarafından da kirletilmektedir. Lester Brown'ın *Evrenin Durumu* adlı kitabında belirtildiği gibi, Karadeniz'in kirlenmesi neticesinde son 40-50 yıl içinde avlanan balık miktarı 700.000 tondan 100.000 tona düşmüş ve 1995 yılında 30 temel balık türünden geriye sadece beşi kalmıştır. 21. yüzyıl'da Karadeniz'in daha da kirleneceği ve balık miktarının da azalacağı görülmektedir (Nedialkov 2001: 19).

Karadeniz'in jeo-stratejik ve jeo-ekonomik konumu da bu bölgedeki çevre sorunlarının uluslararası boyutunu öne çıkaran önemli bir etkidir. Bu bağlamda kirlenmenin boyutları hızla artmaktadır. Karadeniz ve Azak Denizi'nin, özellikle toprak kaynaklarından ileri gelen kirlenme sonucunda felaket boyutlarında bir ekolojik zarara maruz kaldığını gösteren bilimsel kanıtların sayısı hızla artmaktadır. Bu ekolojik zarar, ötrofikasyona ve patojenik mikroplar ve toksik kimyasal maddeler ile kirlenmeye yol açmıştır. Sonuç olarak, kıyı ülkeleri hemen hemen tamamen tükenmeye yüz tutan değerli su ürünleri kaynaklarından ve çok büyük bir rekreasyon ve turizm potansiyelinden mahrum kalmaktadır. Buna ek olarak, Karadeniz'e akan pek çok nehrin sularının ciddi şekilde azalması Karadeniz'in hidrolojik dengesini de değiştiriyor olabilir. Karadeniz'in geleceği, akaçlama havzasında bulunan 16 ülkenin ekonomik kalkınmasına bağlıdır. Bu ülkelerin yarısının Karadeniz'e kıyısı bulunmaktadır ve bunlar ortak kullanım alanının yönetiminde bir sorumluluğu paylaşmaktadır (Goyet 1995: 25).

Gerek bölgesel gerekse uluslararası niteliğinin artmasına paralel olarak Karadeniz'in kirliliği maliyet ve çözüm tartışmalarını da beraberinde getirmektedir. Sorunun çözümü her ne kadar kıyı ülkeleri açısından yukarıda sözü edilen bir *sorumluluk paylaşımını* gündeme getirirse de konu aslında uluslararasıdır. Yani, Karadeniz sadece kıyısı bulunan ülkeler tarafından kirletilmekle kalmıyor, aynı zamanda tüm Avrupa tarafından kirletiliyor. Öyle ki, bugün için Karadeniz'in suları tüm Avrupa tarafından ve buna ilave olarak sahil ülkeleri tarafından kirletilmektedir (Nedialkov 1995a: 8). Ancak, kirlilik gerek sebep gerekse sonuç açısından öncelikle bu denize kıyısı bulunan ülkeleri ilgilendirmektedir ve bu *de facto* bir durumdur. Zaten bu bağlamdaki çalışmaların ağırlık noktası da bu durumu doğrulamaktadır. Dünyanın en büyük iç denizi olan Karadeniz, kıyı alanlarındaki hızlı nüfus artışı, kalkınma, kentleşme ve endüstrileşmeden kaynaklanan bir kirliliğe maruz kalmaktadır. Kıyı ülkelerinde yaşayan insanların en önemli geçim kaynağı olan bu denizin kurtarılması için başlatılan çalışmalar Akdeniz'den sonra, Gündem 21'in en önemli kararlarından biri olan Bölgesel Çevre Programı uygulamalarının en güzel örneğidir. Bunun yanı sıra Karadeniz'de deniz çevresinin korunması amacıyla bu denize kıyısı olan altı devlet (Bulgaristan, Gürcistan, Romanya, Rusya Federasyonu, Türkiye ve Ukrayna) tarafından Nisan 1992'de Karadeniz'in Kirliliğe Karşı Korunması sözleşmesi ve ek protokoller imzalanmıştır (Yavuz 1995: 51).

Ancak bölgedeki çevre sorunlarının çözümünden önce kıyı ülkeleri açısından durumu somutlaştırmak gerekir. Karadeniz merkezli olarak kıyı ülkelerinde kaynaklanan hangi çevre sorunları ortaya çıkmaktadır ya da hangi kıyı ülkesi Karadeniz'i ne şekilde kirletmektedir, bunu açık olarak görmekte yarar vardır.

Karadeniz'e kıyısı bulunan altı ülkenin bu bölgede oluşturdukları ortak kirliliğin yanı sıra bu ülkelerin kıyı bölgelerinde de önemli çevre sorunları ortaya çıkmıştır. Bunların başında Türkiye gelmektedir. Üç tarafı denizlerle çevrili olan Türkiye'nin kuzey sahilleri boyunca yaşanan çevre sorunları ulusal ve uluslararası platformlarda gittikçe daha çok tartışılır hâle gelmektedir. Özellikle Tuna-Ren nehir yolları ile Karadeniz alıcı ortamına katılan sanayi atıkları daha da artacak ve ayrıca Don, Dinyeper ve Dinyester gibi büyük nehirler ile de gerek nükleer ve gerekse diğer pollütanlarla Karadeniz'de kirlenmenin boyutu da gün geçtikçe büyüyecektir. Buna karşılık ülkemizde de bu iç denizi tehdit altında tutmakta olan Sakarya, Kızılırmak, Yeşilirmak ve Çoruh (ancak Karadeniz'e ulaşmadan son 24 km'si Türkiye sınırları dışındadır) gibi nehirler de bulunmaktadır. Bu nehirlere, geçtikleri büyük şehirlerden katılan evsel atıklar, sanayi kuruluşlarının deşarjları ve tarım alanlarından ilaçlama ve gübreleme neticesinde suya karışan zehirli materyaller ile artan azot-fosfor miktarları Karadeniz'deniz kirliliğine neden olmaktadır.

Öte yandan, Karadeniz'e sınır oluşturan diğer ülkelerin ve özellikle Bulgaristan, Romanya, Ukrayna ve Rusya Federasyonu'nun Karadeniz'e verdiği aşırı kirlenme yükü, Karadeniz'deki akıntılar vasıtasıyla önce Türkiye'nin kuzey kıyılarına ve sonra İstanbul Boğazı'ndan da Marmara denizi'ne geçmektedir. Ayrıca gündemde olan Bakü petrolünün Karadeniz'den tankerlerle taşınması fikri hem Karadeniz hem de Boğazlar ve Marmara için büyük tehlike arz etmektedir. Zira bölge dışındaki ülkeler tarafından Karadeniz'in bir çöplük olarak algılanması sonucu denize atılan ve özellikle Sinop sahillerine vuran zehirli atık varilleri hâla hatırlardadır. Karadeniz Çevre Koruma Programı sözcüsü Radu Minhea'nın dediği gibi, Karadeniz giderek ölmektedir. Hatta insanlar onu ölü kabul etmektedir ve bugünlerde deniz şaşırtıcı şekilde endüstriyel atıklarla dolmaktadır (Land 2001: 144).

Deniz odaklı yerleşme (SLR) ve kentsel nüfus artışı, Türkiye başta olmak üzere Karadeniz'e kıyısı bulunan ülkelerin kentleşme trendlerinin en önemli yanını oluşturmaktadır. Varna, Constanza, Sevastapol ve Tuapse gibi kentler başta olmak üzere, özellikle Gürcistan ve Türkiye'nin kıyısız kentleşmesi, potansiyel sorun alanlarına işaret etmektedir (Karaca ve Nicholls 2008: 288-298). Sanayileşmenin yanında çevre sorunlarının diğer önemli temel nedeni olarak bu kentleşme niteliği, bölgenin karşı karşıya kaldığı ve kalabileceği sorunların anlaşılması açısından oldukça önemlidir.

Türkiye açısından konuya bakacak olursak, Karadeniz'in Türkiye sınırları içinde kalan bölümü son 20-30 yılda yoğun bir yerleşime sahne olmuştur. Karadeniz kıyıları boyunca oluşan yerleşim birimleri zaten sınırlı bir alanda kalan dar kıyı düzlüklerini işgal etmektedir. Sanayinin görece olarak az çalıştığı Karadeniz kıyı kesiminde deniz kirliliğinde evsel ve tarımsal kökenli kirlenme kaynaklarının etkisi daha yoğun olmaktadır. Karadeniz'e inen akarsuların iki kenarındaki yamaçlara ve denize birleştiği yerdeki düzlüklerde gözlenen kırsal ve kentsel yerleşim birimleri ve serpili hâldeki sanayi kuruluşları öncelikle akarsuları kirlenmektedir. Akarsuların yukarı ve orta çığırını işgal eden kırsal yerleşimler ve tarımsal faaliyetler sonucu yoğun bir toprak erozyonu gözlenmektedir. Plansız olarak yapılan yol yarmaları erozyonu hızlandırmanın yanı sıra yamaçların kaymasına neden olabilmektedir. Karadeniz kıyı ekosistemlerinin kara kesiminde hızlı bir orman azalması görülmektedir. Deniz kesiminde endüstriyel ve evsel kökenli kirlenmenin yanı sıra açık denizden gelen petrol atıkları ve sınırlı sularından kaynaklanan kirlenmenin izleri de görülmektedir (Ayberg 1995: 41). Kuzeydoğu Karadeniz'in en önemli kentlerinden biri olan Trabzon'dan Karadeniz'e bırakılan yüksek organik karbon ve düşük nitrojen içerikli katı atıklar, bölgedeki kara kökenli kirlenmenin örneklerinden birini oluşturmaktadır (Berkun ve Aras 2007: 778-789).

Karadeniz'de ortaya çıkan kirliliğin oluşmasında denize kıyısı bulunan ülkelerin ağırlıklı bir yeri bulunmaktadır ve bu bağlamda kara kökenli kirlenmelerin önemi yadsınmaz. Karadeniz'e taşınan karasal kaynaklı kirlenmelerin %75'inin Tuna nehrinden, %20'sinin BDT ülkeleri nehirlerinden, kalan %5'i de Türkiye ve Bulgaristan nehirlerinden kaynaklanmaktadır. Karasal kaynaklı kirlenmelerin dünyanın en büyük anoksik iç denizinin kirliliğine katkısının kantitatif olarak bilinmesi bölgede kirlilik kontrol stratejileri geliştirilmesi açısından büyük önem taşımaktadır (Tüfekçi 1995: 65).

Karadeniz'in karasal kökenli olarak kirlenmesinde Gürcistan'ın dikkat çekici bir yeri bulunmaktadır. Eski Sovyetler birliği ülkeleri içinde çevre kirliliği yönünden üçüncü sırayı alan Gürcistan Cumhuriyeti, çok zor durumdadır. Aşırı antropojen kirlenme ve ekosistemlerin aşırı bozulması bugün de görülmektedir (Lordkipanidze 1995: 85). Bu grup ülkeler arasında endüstriyel, tarımsal ve evsel atıklarla kirlenme neticesinde ekolojik bakımdan zarar görmüştük ve bozulmuşluk açısından Gürcistan en kötü örneklerden biridir. Gürcistan büyük miktarlarda atılmamış evsel ve endüstriyel atıkları nehirlere ve koylardan Karadeniz'e dökmektedir. Rafinaj ürünü atıklar ve petrol depolama tesislerinden gelen petrol atıkları doğrudan Batum'dan denize dökülmektedir. Bu atıkların denize döküldüğü kıyılardaki kum ve deniz çökelti büyük ölçüde ağır petrol bileşenlerinden oluşmaktadır (Gürcistan Çevre Durum Raporu 1994: 57). Kubitskali nehri, Batum'daki petrol rafinerilerinin ortaya çıkardığı

atık ve artıkları Karadeniz'e taşıyarak, bu kirliliğin ortaya çıkmasında büyük rol oynamaktadır (Dassenakis vd. 2006: 378-393).

Yine bugün Gürcistan'da ekolojik dengeler tehlike içindedir. Çeşitli türdeki endüstriyel ve radyoaktif atıkların sebep olduğu kirlenmeler, tarım alanlarının kimyasal maddeler kullanılmak suretiyle aşırı biçimde işlenmesi, kanun dışı balıkçılık, dev barajların ve hidroelektrik santrallerinin inşası, söz konusu ülkelerin kıyı sularında hüküm süren felaketler niteliğindeki bu duruma sebep olmuştur. Bunun sonucunda sahil hattının mekanik yıkımı ve sahil sularında ve özellikle nehir deltalarında hidrokimyasal ve hidrolojik sistemlerin yok olması ve deniz tabanında oksijen dışı tabakalar oluşmuştur. Bu arada Karadeniz'in kendisine has özellikleri ve Karadeniz'in ekosistemi üzerinde olumsuz etkisi olan derinlerdeki hidrojen sülfürün yoğunluğu da yukarıda sıralanan nedenler arasına katılmalıdır (*Poseidon Denizcilik Derneği Raporu* 1995: 88). Bu anlamda Karadeniz felaketle yüz yüzedir. Hemen hemen Karadeniz sahilindeki hiçbir kentin atık su arıtma tesisi yoktur, olanlar da tam olarak çalışmamaktadır. Sonuçta organik madde kirliliği artmaktadır. Çernobil kazası nedeniyle ortaya çıkan radyoaktif kirlilik de bu durumu olumsuz yönde etkilemiştir.

Karadeniz'de ortaya çıkan kirlilik ve çevre sorunlarında, özellikle Tuna Nehri aracılığıyla Doğu Avrupa ülkelerinden bırakılan atık ve artıkların önemli bir yeri bulunmaktadır. Avusturya, Bulgaristan, Macaristan ve Romanya, özellikle tarımsal kökenli kirleticileri Tuna Nehrine bırakarak Karadeniz'i kirletmektedir (Fröschl 2008: 96-105). Her yıl 800 bin km²'lik havzaı yani Kıta Avrupası'nın üçte birini geçip gelen Tuna Nehri'nden aşağı yukarı 350 km³'lük nehir suyu Karadeniz'e dökülmektedir. Karadeniz çanağının kuzeybatısı olumsuz insan etkinliklerinin en yoğun yaşandığı yerdir. Karadeniz havzasında yaşayan toplam 171 milyon insanın 81 milyonu Tuna nehri çanağında yaşıyor. Tuna, dünyadaki en önemli uluslararası nehir yataklarından biridir. Bu nedenledir ki Tuna üzerinde ortaya çıkacak tüm olumlu ya da kirlenme gibi olumsuz gelişmeler uluslararası nitelikli işbirliği programlarını gerekli kılmaktadır (Budak 2003: 1).

Karadeniz'de ortaya çıkan çevre sorunları açısından önemli bir unsur da Bulgaristan'dır. Teknik ilerleme, Bulgaristan'daki ekolojik dengenin önemli ölçüde bozulmasına yol açmıştır. Doğal kaynaklar irrasyonel biçimde kullanılmaktadır. Bu ülkedeki sular, sanayi, enerji, ulaşım ve tarım sektörleri tarafından kirletilmektedir. En çok kirliliğin görüldüğü bölge Tuna nehri dolayısıyla Karadeniz sularıdır. Avrupa'dan gelen yaklaşık 1 milyon 200 bin biyojenik elementler Tuna nehri tarafından Karadeniz'e aktılmaktadır. Tuna'nın havzası, Avrupa topraklarının yaklaşık üçte ikisini kapsamaktadır. Denize aktılan biyojenik maddeler ötrofikasyona ve floransa yol açmaktadır. Bu olgu sonucunda Karadeniz suları kıyılarda denize girenlerin sağlığı

için tehlikeli hâle gelmekte ve faunanın kitle hâlinde ortadan kalkmasına yol açmaktadır. Karadeniz'deki balıkların neslinin hemen hemen tükendiği bilinmektedir. Kuzey ve kuzey batı bölgelerde Karadeniz, 34 büyük ve küçük nehrin karışmasıyla da kirlenmektedir (Nedialkov 1995b: 39).

Diğer kıyı ülkeleri gibi Bulgaristan'ın da önemli bir etken olduğu Karadeniz'in kirliliği birikimli bir nitelikte ve çok boyutlu olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle, endüstriyel atıklar, deniz taşımacılığı, kimyasal tarım faaliyetleri, kentleşme ve turizm kaynaklı atıklar, suyun niteliğini bozarak denizi kirletmektedir. Büyük ve uzun nehirlerde taşımacılık yapan pek çok gemi ve bu nehirler boyunca yerleşmiş birimlerden kaynaklanan atık ve artıklar, Karadeniz'in çevresel değerlerini hızla bozmaktadır (Bondar 1996: 33).

Özellikle Tuna havzası boyutunda Karadeniz'de çevre kirliliğine neden olan önemli aktörlerden biri de Romanya'dır. Karadeniz'in hidrografik havzasının toplam yüzölçümünde Tuna'nın hidrografik havzası, yaklaşık %34'lük yer işgal etmektedir. Tuna'nın hidrografik alanında 8 milyonu aşkın bir nüfus yaşamaktadır. Bu havzada çevre üzerinde önemli etki yaratan sanayi, enerji, tarım, turizm, kentleşme ve ulaştırma alanlarında karmaşık sosyal ve ekonomik faaliyetler geliştirilmekte, bu etkiler Tuna'nın Karadeniz'e döküldüğü alanda yer alan bir ülke olan Romanya tarafından bütün boyutlarıyla hissedilmektedir. Tuna havzasında meydana gelen hızlı kentleşme ve nüfus artışı, Tuna'nın nehir yatağına atılan atık suların miktarında önemli bir artışa yol açmıştır. Romanya kıyısı boyunca dört deniz limanı (Sulina, Midia, Constanta ve Mangalia) ile güneyde Midia Burnu ile Bulgar sınırı arasında bir dizi kaplıca tesisi inşa edilmiştir. Yine Karadeniz'in kıta sahanlığında kendi kıyısı önünde Romanya, 1976'dan itibaren petrol arama ve çıkarma faaliyetlerine girişmiştir. Karadeniz ve deniz Tuna'sındaki Romen deniz limanlarına çeşitli tiplerde binlerce gemi yanaşmakta ve yıllık deniz trafiği milyonlarca tona ulaşmaktadır (Bondar ve Ciobota 1995: 157-164).

Karadeniz'in çevresel kirliliğinde, konunun uluslararası ve bölgesel niteliği oldukça önemli hâle gelmiştir. Yukarıda sözü edilen ülkelerin yanı sıra, bir kıyı ülkesi olarak Ukrayna ve Rusya Federasyonu da bu kirlilikte oldukça önemli iki aktördür. Karadeniz ve kıyı kesimi dünyada en yoğun yerleşime sahne olan yerler arasında bulunmaktadır. Karadeniz'in su toplama havzası 14 ülkeyi ve bu arada Ukrayna'nın 24, Rusya Federasyonu'nun 12 ve Belarus'un 4 bölgesini kapsamaktadır. Bu şekilde, Avrupa nüfusunun önemli bir bölümü Karadeniz Havzası'nda yoğunlaşmış olup, buralarda sanayi ve tarım beraberce gelişmiştir. Bu da, Karadeniz Havzası'nın sulak bölgelerine ve Karadeniz'in kendisine düşen benzersiz antropojen yükü belirlemektedir (Gritsenko vd. 2001: 75).

Karadeniz'de ortaya çıkan kirliliğin boyutları ve son tahlilde karşı karşıya kalınan çevre sorunları, özellikle bölge ülkelerinin yönetimleri ve toplumlarını bu konuda ne yapılabilir sorusunu ve cevabını aramaya yöneltmiştir. İşte bu sorunun cevabı olabilecek faaliyetleri ve bu bağlamdaki çabaları bundan sonraki bölümde ele alacağız.

Karadeniz'de Çevre Sorunlarının Çözümüne Yönelik Faaliyetler

Günümüzde, çevre sorunları sınır tanımamaktadır. Bugün çevre sorunlarının boyutlarının giderek artması ve sınır aşırı bir tehdit durumuna gelmesi sonucu, çevre alanında uluslararası işbirliği önem kazanmaya başlamıştır. Karadeniz Bölgesi'nde yaşayan insanlar için de bu, güncel bir konudur. Karadeniz ve korunmasına ilişkin ortak sorunlar bölge insanlarını birbirine bağlamaktadır. Özellikle petrol ve petrol ürünleri başta olmak üzere, Karadeniz'in değişik yükleri taşımada yoğun bir şekilde kullanılması, gelişigüzel balık avlanması, atık ve kanalizasyon suları, Karadeniz'in ekolojisine olumsuz etkide bulunan unsurlardan sadece birkaçıdır. Gerek altı Karadeniz ülkesinin her birinin özel koşullarından ve gerekse çevre sorunlarının, özellikle sınır tanımaz niteliğiyle uluslararası bir aktör hâline gelmesi başta olmak üzere, kendine özgü nitelikleri, konuyla ilgili teorik ve pratik bazı sorunları güçlendirmektedir. Karadeniz'in, dünya okyanuslarından izole olmuş kapalı bir deniz olması da konuyla ilgili bir sınırlılık olarak, bölgedeki çevre sorunlarını olumsuz olarak etkilemektedir (Doussis 2006: 355-369).

Yukarıda devasa boyutları ile ele alınan Karadeniz'de ortaya çıkan çevre sorunları ile ilgili iyimser olmamızı sağlayacak bazı gelişmeler de bulunmaktadır. Gerek var olan kirliliğin ortadan kaldırılması gerekse bu bağlamda ortaya çıkabilecek sorunların önlenmesine yönelik bu faaliyetler bölge yönetimlerinin ve toplumlarının işbirliğini zorunlu kılmaktadır. Bu çerçevede bölgesel ve uluslararası düzeyde ortaya konan ekonomik, sosyal ve hukuki işbirliği çabaları oldukça önemlidir. Bu çabalar, bölge ülkelerinin merkezi ve yerel yönetimlerinden üniversitelere, bölgesel ve uluslararası örgütlerden gönüllü kuruluşlara (NGO) kadar geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır.

Öncelikle bugün çevrenin korunması ve doğal kaynakların rasyonel kullanımı konusu, global bir sorun hâline gelmiştir. Bu çerçevede, çeşitli alanlarda faaliyet gösteren uluslararası kuruluşlar da çevreyi, öncelikleri arasına almışlardır. BM, AB, OECD ve Avrupa Konseyi gibi kuruluşlar gerek çevre alanındaki faaliyetlerini yoğunlaştırarak, gerekse üye ülkelerini bu faaliyetlere katılmaya teşvik ederek, çevre konusunda küresel bir sistem oluşturma yolunda çalışmalarını sürdürmektedir (Arslan ve Ökmen 2006: 1040-1049). Doğal olarak bu sorun devletlerin ayrı ayrı çabalarıyla çözümlenemez. Çevre koruma alanındaki milli etkinlikler evrensel ve bölgesel düzeylerde geniş bir uluslararası işbirliğiyle bütünleştirilmelidir. Uluslararası hukuk, böylesi bir işbirliğinin oluşturulmasında,

geliştirilmesinde ve devletlerin çevre koruma faaliyetlerinin düzenlenmesinde öncü bir rol oynamak zorundadır. Çevrenin uluslararası hukuki korunmasının gerçekleştirilmesinde uluslararası sözleşmelerin yanı sıra uluslararası gelenekler de önemlidir. Bu süreçte uluslararası kuruluşların ve ilk sırada da Birleşmiş Milletlerin ve ihtisaslaşmış kurumlarının kararları önemli rol oynamaktadır (Mechkarov 1998: 61). Bu konuda, 1972 Stockholm Çevre Konferansı ve 1992 yılında düzenlenen Rio konferansının iyi birer hukuki çerçeve niteliği taşıdığı söylenebilir. Uluslararası anlaşmalar, çevre koruma konusunda bölgesel işbirliğini geliştiren önemli bir vasıta. Bölgesel veya alt-bölgesel mevzuat, bazı uluslararası anlaşmaların, bazı bölgelerdeki coğrafi ve doğal özelliklere uyularak uygulanmasını sağlamayı amaçlar.

Global oyuncuların rol aldığı ve kaybedenlerin-kazananların hep bulunduğu oyun teorilerinin en somut hayata geçtiği yerlerden birisi de Karadeniz bölgesidir. Bölgenin jeo-stratejik ve jeo-politik konumu bunu öne çıkarırken, bölge ülkelerinin özellikle çevre sorunları konusunda işbirliği yapma zorunluluğunu anlamaları ve bu çerçevede sürdürülebilir kalkınma anlayışını benimsemeleri oldukça önemlidir. Son dönemde bölgedeki işbirliği çabaları, özellikle sürdürülebilir kalkınma anlayışı çerçevesinde, oyun teorilerindeki klasik *ben kazandım, sen kaybettin* yaklaşımının ötesinde, *biz kazandık* fırsatını verecek gibi görünmektedir (Surkov 2007: 26-37).

Bu çerçevede Karadeniz özelinde çevre kirliliği ile ilgili oldukça önemli ve umut verici hukuki adımlar da atılmıştır. Çevre sorunlarının global vasfı, aralarında Karadeniz'in Korunmasına İlişkin Bükreş Konvansiyonu (1992), Karadeniz Ülkeleri Çevre Bakanları Odessa Deklarasyonu (1993) ve bölgesel çevre programları da dahil olmak üzere bir dizi uluslararası belgenin imzalanmasını gerektirmiştir.

Birleşmiş Milletler Çevre Programı'nın desteğiyle hazırlanan *Karadeniz'in Kirlilikten Korunması Sözleşmesi*, 1992 yılında Bükreş'te imzalanmıştır. Sözleşme, ek protokolleriyle birlikte 21 ay içinde bütün bölge ülkeleri tarafından onaylanmış ve 1994 yılında yürürlüğe girmiştir. Bu sözleşme, Karadeniz havzasında uluslararası doğayı koruma faaliyetinin temel önceliklerini ve doğrultularını belirlemektedir. Benzeri sözleşmeler, Barselona (1976) ve Helsinki (1974) sözleşmeleri, Akdeniz ve Baltık Denizi'nde deniz ortamının korunması ve doğal kaynakların kullanılması alanında uluslararası işbirliğinin strateji ve politikasını belirlemektedir.

Bu sözleşmelerden farklı olarak, Bükreş Sözleşmesi'nin hükümlerinin uygulanması daha en başında ciddi zorluklarla karşılaştı. Bu zorluklar, eski Sosyalist cumhuriyetlerin içinde buldukları ekonomik sıkıntılardan kaynaklanıyordu. Üretimdeki ani düşüş, bütçe oluşturulmasında sıkıntılar yarattı. Bu da genel olarak, çevre koruma programlarının ve bilhassa Karadeniz havzasındaki programların finansmanını imkansız hâle getirdi. Taraflar, sözleşmeyi

imzalamak suretiyle üstlendikleri yükümlülükleri yerine getirebilmek için gerekli mekanizmaları bugüne kadar oluşturamadı.

Karadeniz ülkelerinin Karadeniz kaynaklarının korunması ve kullanılmasına yönelik genel politikaları, Odessa Deklarasyonu'nda ifadesini bulmuştur. Bu belge, 7 Nisan 1993 tarihinde, Odessa kentinde Bulgaristan, Gürcistan, Rusya, Romanya, Türkiye ve Ukrayna çevre bakanları tarafından imzalanmıştır. Bu deklarasyon Karadeniz'in çevresinin korunması amacıyla toplumun bütün kesimlerinin çabalarını birleştirmeye yönelik eylemleri zamanlamalarıyla birlikte gerekçeli olarak düzenlemektedir. Aslında bu deklarasyon, Bükreş Sözleşmesi'nde ifade edilen fikirleri geliştirmekte ve daha somut hâle getirmektedir. Bilhassa bu konu temelinde GEF (Global Environmental Facility)'in himayesinde 1993-1996 yılları için sözleşme koşullarını yerine getirmede Karadeniz ülkeleri hükümetlerine yardıma yönelik olarak Karadeniz'in Durumunun Yönetimi ve Korunması Programı'nın (Karadeniz Çevre Programı-KÇP) temeli atıldı. Aslında KÇP, Bükreş Sözleşmesinin hükümlerinin yerine getirilmesi için etkin bir mekanizma oluşturma konusunda kurumsal bir temel oldu (Kuznyetsov vd., 2000: 93, 94). Romanya, her yıl topraklarının önemli bir bölümü Danube Nehriyle Karadeniz'e akan bir ülke olarak GEF'i kabul etmiş ve önce kentler düzeyinde ardından da ülke düzeyinde çevre dostu bir tarım uygulaması bağlamında hayata geçirmiştir (World Bank 2001). Azak-Karadeniz kıyı ekolojik koridorundaki biyolojik çeşitliliğin korunmasına yönelik GEF (Global Environment Facility) projesi, bir koruma programı çerçevesinde Ukrayna tarafından da benimsenmiş ve yerel topluluklar, NGO'lar ve yönetimler bazında katılım sağlanmıştır (World Bank 2002).

Burada sözü edilen deklarasyon, kabul edilen sonuç belgesi ve protokollerin uygulamaya geçirilmesi yönünde bir Karadeniz Eylem Planı'nın ortaya çıkmasını beraberinde getirmiştir. Deklarasyon, hazırlanacak eylem planının çerçevesini çizmekte ve üç yıl sonunda hazırlanacak kapsamlı bir durum değerlendirme raporunun Bakanlar Kurulu düzeyinde ele alınmasını öngörmektedir. Buna paralel olarak, yukarıda belirtilen amaçlar için kıyı ülkeleri, kara kökenli kirleticilerden emisyon standartlarına, az atıklı ve atıksız teknolojilerin kullanılmasından radyoaktif maddelerin boşaltılmasına kadar birçok konuda ortak hareket etmeyi benimsemişlerdir. Sözleşme ve eki protokollerin etkin bir biçimde uygulanabilmesinin temel önkoşulları, Karadeniz'de çevrenin durumunun belirlenmesi, çevre yönetimi için etkili, denenmiş ve bölgede uygulanabilir bir yöntem geliştirilmesi, teknik ve kurumsal kapasitenin güçlendirilmesi, modern teknolojik imkanların Karadeniz ülkelerinin hizmetine sunulabilmesi, çevre kirliliğini önlemek ve çevre bozulmasını durdurmak için yatırım ihtiyaçlarının belirlenmesi, bu yatırımların gerçekleştirilmesi için kaynak yaratılması ve bölge dışındaki mali kaynakların Karadeniz bölgesine kanallandırılmasıdır.

Yukarıda belirtilen konularda Karadeniz'e kıyısı olan ülkeler arasında işbirliğinin güçlendirilmesi; ulusal, bölgesel ve de uluslararası düzeyde yürütülen çalışmaların birbirlerini tamamlayıcı bir niteliğe kavuşturulması amacıyla gerekli koordinasyonun sağlanması; Karadeniz'de kıyısı olan ülkelerin uluslararası uzman kuruluşların bugüne kadar yürütülen çalışmalarla elde ettikleri bilgi birikimi ve deneyimlerden istifade etmelerinin sağlanması için bölgesel bir çevre projesi başlatılması yönündeki Türk önerisi gerek kıyıdaş ülkelerden, gerek uluslararası kuruluşlardan büyük destek görmüştür (Yavuz 1995: 54). Söz konusu proje 30 Haziran 1993 tarihinde ilgili taraflarca Varna'da imzalanmış ve faaliyetler İstanbul'da kurulan Proje Koordinasyon Birimi tarafından yürütülmektedir.

Bükreş Sözleşmesi ve Odessa Bildirgesi aracılığıyla somutlaşan Karadeniz Çevre Programı, elle tutulur bir bölgesel işbirliğinin temelini atmış olmakla birlikte, Karadeniz'in kirlilik sorunlarına çözüm bulmak yalnızca bilim adamlarının görevi değildir. Çevrenin bozulması da sadece doğal ve fiziksel bir olgu değildir. Bu, politik ve ekonomik sistemin doğası ve kapsamının anlaşılması, sosyal, ekonomik ve bilimsel analizlerin ve sosyo-ekonomik çalışmalardan alınan verileri kullanan çok sektörlü kurullar ile yenilikçi yönetim uygulamalarının oluşturulmasına bağlıdır.

Kıyı kesimi entegre yönetim yöntemlerinin oluşturulması, açık bir şekilde, diğer kuruluşların katkısını da gerektirir ve sektörler arası işbirliğine karşı giderek artan bir şekilde duyulan ihtiyacı örnekler. Karadeniz Eylem Planı'nı hazırlayıp geliştirirken, Karadeniz Çevre Programı, farklı çalışma ekiplerinin faaliyetlerinin entegrasyonunu teşvik etmekte ve sektörler arası kurulların oluşturulmasını desteklemektedir. Karadeniz Çevre Programı, kamunun duyarlılığının artırılması ve harekete geçirilmesi, etki yönlendirmeli faaliyetler ve yerel ve ulusal çıkarılara önem verilmesi bağlamında hükümet dışı örgütlerin etkin yapısını tanımakta ve Karadeniz'in ekosisteminin bozulması hakkında etkili araştırmalar bulunan ilgili örgütlerin programlarının hayata geçirilmesine katılımı teşvik etmeyi hedeflemektedir (Goyet 1995: 27, 28).

Gerçekten, genel olarak çevre sorunlarında olduğu gibi Karadeniz'in kirlenmesi de çok yönlü, çok aktörlü bir durumu içermektedir. Konunun ekonomik, sosyal, siyasal, kültürel ve idari yönlerinin bulunması ve yerel, bölgesel ve uluslararası çok aktörlü niteliği sorunu daha da karmaşıktır. Bu karmaşıklığın ötesinde açık olan bir durum vardır ki, o da sorunun ancak bütün bu aktörlerin katkıları ile çözülebileceği gerçeğidir. Konu yalnızca Karadeniz'de kıyısı bulunan ülkelerle ilgili değildir, bütün bölge ülkeleri ve Avrupa bu kümülatif nitelikli sorunun herhangi bir şekilde tarafıdır. Bu bağlamda ülke yönetimleri ve bölgesel ya da uluslararası kuruluşlar önemli bir sorumlulukla karşı karşıyadır.

Bölge Ülkelerinin Çevre Konusundaki İşbirliği Çabaları Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİB) ve Faaliyetleri

Soğuk savaş sona ererken Karadeniz, sadece çevre sorunları bakımından değil, fakat daha geniş bir çerçevede, ekonomik ve ticarî iş birliğini öngören bir başka bölgesel rejim oluşturma sürecinin de konusunu oluşturuyordu. Türkiye'nin önderliğinde başlatılan bu çabalar, 25 Haziran 1992 tarihinde İstanbul'da Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi (KEİB) kurulmasına ilişkin belgenin imzalanmasıyla sonuçlandı. 5 Haziran 1998 tarihinde Yalta'da yapılan zirve toplantısında ise, KEİB'e taraf devletlerin, KEİB Örgütü Kurucu Antlaşması'nı kabul etmeleri sonucunda, KEİB uluslararası hukuk kişiliğine sahip, bölgesel bir ekonomik örgüt kimliğine kavuşmuş oldu. Böylece, siyasi ve ekonomik bir teşebbüs olarak başlayan KEİB projesi, uluslararası bir örgütün kurulması ile sonuçlanmıştır (Güneş 2001: 311-337).

Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi, Karadeniz'e kıyıdaş devletlerin yanında Ermenistan, Azerbaycan, Moldova, Yunanistan ve Arnavutluk'un da taraf olduğu bir proje idi. Bu proje içinde ekonomik, ticarî ve kültürel iş birliği yanında çevreyi koruma da ayrı bir bölümde düzenlenmişti. Buna göre KEİB'e taraf olan devletler, Karadeniz çevresinin korunması ve iyileştirilmesi ile bu denizin biyolojik potansiyelinin muhafazası, geliştirilmesi ve işletilmesi amacıyla gerekli önlemleri ortaklaşa almak ve ortak projeler geliştirilmesini teşvik etmek hususunda mutabık kalarak, bu konudaki işleri yürütmek üzere özel bir çalışma grubu oluşturmuşlardır. Çalışma grubu, KEİB'e taraf olan devletlerin ve gözlemci statüsündeki çeşitli kuruluşların katılımıyla 9 ile 3-4 Kasım 1993'te Varna'da, 25-27 Eylül 1994'te Tiflis'te, 21-22 Mart 1995'te Atina'da, 8-9 Ekim 1996'da Gelencik'te (Rusya) çeşitli toplantılar düzenlemiştir. Bu toplantılarda Karadeniz'in sorunları ve bu sorunların çözüm yolları konusunda, KEİB'e taraf olan devletlerin, bu konuda görevli diğer kuruluşların malî ve teknik desteğini de alarak iş birliği yapmaları, çeşitli projeler oluşturarak uygulamaya geçirmeleri konusunda ilkeler saptanmış, kararlar alınmış, bildirgeler kabul edilmiş, ancak tüm bunlara rağmen, Karadeniz çevresinin iyileştirilmesi yönünde, KEİB çerçevesinde pek bir ilerleme kaydedilememiştir. KEİB oluşturma yönündeki kurumsal gelişmelerle, Bükreş Sözleşmesi ile çerçevesi çizilen Karadeniz Çevre Programı'nın (KÇP) oluşturulması aynı döneme denk gelmekle beraber, etkin bir çevre rejimi oluşturmak bakımından KEİB projesinde yer verilen önlemlerin, yalnızca çevre konusuna hasredilmiş KÇP'inde yer alan uygulamalara göre gölgede kaldığı ileri sürülebilir (Güneş 2001: 311-337).

Çevre sorunlarının önemli bir yanını oluşturan ekonomik boyut bağlamında kurulan Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (KEİB), yine de bölgenin karşı karşıya bulunduğu çevresel sorunlar açısından büyük önem taşımaktadır. Özel-

likle çevre sorunlarının bölgesel ve küresel politikalarla iç içe niteliği ve konunun ekonomik boyutu göz önünde bulundurulduğunda bu Teşkilat'ın Karadeniz bölgesindeki çevre sorunları ve işbirliğini içeren politikalar konusunda önemli katkılar sağlayacağı düşünülebilir. Karadeniz'in hinterlandında yer alan Avrasya, Orta Doğu, Kafkaslar vb. jeo-stratejik bölgelerle Avrupa arasında stratejik bir enerji koridoru olması yönündeki gelişmeler bağlamında, KEİB'nin bölgede sürdürülebilir kalkınma kavramına vurgu yapması oldukça önemlidir (Japaridze 2007: 113-125). Çevreyle barışık bir kalkınma anlamında sürdürülebilir kalkınma anlayışının KEİB özelinde öne çıkarılması, çok önemli çevresel sorunlarla karşı karşıya bulunan Karadeniz bölgesi açısından büyük önem taşımaktadır. Özellikle, çevre sorunları gibi bölgesel ve küresel işbirliği yapılması olmazsa olmaz (sine qua non) bir konuda, bölgesel bir işbirliği örgütü olarak KEİB'nin yaklaşımı olumludur.

KEİB'nin sürdürülebilir kalkınma odaklı bu yaklaşımı işbirliği çerçevesinde yapılan toplantılarda ve bu bağlamda yayınlanan bildirgelerde de vurgulanmaktadır. Örneğin KEİB Parlamenterler Asamblesi 81/2005 sayılı Tavsiye Kararı'nda konu şu şekilde ele alınmaktadır;

Bölgesel ve küresel çevre sorunlarının, KEİB üye devletlerinin sürdürülebilir kalkınma olanaklarını gitgide artan oranda etkileyerek, hükümetler, parlamentolar, yerel yönetim, iş, bilim ve teknoloji çevreleri, sivil toplum örgütleri ve genel halk arasında acil koordinasyon gerektiren bir konu hâline gelmiş bulunmaktadır.

Karadeniz'de yaşamı koruma ve muhafaza etme alanında uluslararası kuruluşlarla bütünleşmiş işbirliği ve etkileşime özellikle önem veren Karadeniz'in Kirliliğe Karşı Korunması (Bükreş) Sözleşmesi'ne, 7 Nisan 1993 Tarihi'nde kabul edilen Karadeniz'i Koruma Odessa Bakanlar Deklarasyonu'na ve 30-31 Ekim 1996 tarihlerinde İstanbul'da kabul edilen Karadeniz'in Rehabilitasyonu ve Korunması Stratejik Eylem Planı'na olan bağlılık, KEİB'nin temel çevresel politikaları arasındadır. Yine KEİB, Karadeniz Çevre Sağlığı" konulu 5/1994'nolu Rapor ve Tavsiye Kararı'nı, *Karadeniz Çevre Sağlığı: Yeni Sorunlar* konulu 49/2001'nolu Rapor ve Tavsiye Kararı'nı ve Karadeniz'de Çevrenin korunması konulu İlk Parlamentolar Arası Konferansın Sonuç Deklarasyonu'nu (İstanbul 1996) bu bağlamda önemli adımlar olarak görmektedir. Bunun da ötesinde, Karadeniz'deki eko-sistemin korunmasıyla ilgili sorunları izleme ve değerlendirme konusundaki her türlü bireysel ve ortak çabaya çok önem vermektedir.

KEİB'nin *Gelecek için Ekonomik Gündemi*'nin uygulanması sürecinde ve Karadeniz Çevre Programı kapsamında, KEİB çerçevesindeki Çevre Koruma Çalışma Grubu tarafından gerçekleştirilen etkinlikleri takdirle karşılamaktadır. Yine, Çevresel koruma ve sürdürülebilir kalkınma stratejilerinin, 1992 Rio Deklarasyonu'nu ve Gündem 21'i de kapsayan çok taraflı küresel anlaşmalarla-

rın belirlediği taahhütlere ve hedeflere uygun olarak saptanması ve aynı zamanda acil, güncel çevre sorunlarına çözüm getirmesi gerektiğine inanmaktadır. Ayrıca KEİB, Kyoto Protokolü'nün, 16 Şubat 2005 tarihinde, B.M. İklim Değişikliği Çerçeve Anlaşması kapsamında yürürlüğe girmesini, küresel iklim değişikliği sorununu çözmeye yolunda önemli bir adım olarak algılayarak, memnuniyetle karşılamaktadır. Yine bu çerçevede, ekonomik faktörlerin, KEİB üye devletlerinde çevrenin korunmasıyla ilgili sorunların çözümünü kolaylaştırması gerektirdiğini kabul etmektedir

Bu nedenle, Parlamenter Asamble, KEİB üye devletlerinin parlamentolarına ve hükümetlerine aşağıdaki tavsiyelerde bulunmaktadır :

Biyolojik Çeşitlilik Anlaşması ve B.M. İklim Değişikliği Çerçeve Anlaşması bağlamında, Kyoto Protokolü'nün hükümlerinin uygulanmasıyla, Rio Deklarasyonu tarafından saptanan prensiplerin daha kapsamlı şekilde uygulanması için gereken etkin *tedbirleri almak* ve temel prensipleri A.B. mevzuatında saptanmış olan, uzman çevre kurumlarının oluşturulmasına *destek vermek* ;

Bölgedeki petrol ve gaz projelerinin güvenli şekilde gerçekleşmesini sağlayacak çalışmaları *düzenlemek*, bölgedeki tüm nükleer tesislerin güvenli bir şekilde çalışmasını amaçlayan tedbirlerin alınmasını *sağlamak* ve yeni ekolojik teknolojilerin kullanılmasına ve bu alanda bilgi ve deneyim alışverişi yapılmasına *destek vermek*;

Bilimsel araştırma programlarını ve çalışmalarını geliştirerek, güvenilir entegre gözlem ve izleme sistemlerinin ve çevre koruma alanında kolaylıkla erişilebilen veri tabanlarının oluşturulmasına *yardımcı olmak*; (www.tbmm.gov.tr/ul_kom/keipa/komisyonlar/ec/GA25_EC24_REC81_05_tr.htm, 26.12.2008).

Çevre Koruma Faaliyetleri, İşbirliği Çabaları ve Gönüllü Kuruluşlar

Dünyadaki pek çok sorunun çözümünde, devletlerin ve uluslararası kuruluşların çabalarının yeterli olmadığı görülmüş ve bu alanlarda, devletin dışında, vatandaşlar tarafından kurulup gönüllülük esasına göre çalışan örgütlerin çok önemli roller oynayabilecekleri anlaşılmıştır. Bu rollerin en başında ulusal ve uluslararası arenalarda, yöneticilerin ve resmi karar merciindekilerin çeşitli nedenlerle dikkate almadıkları ya da alamadıkları, gelişmeyle doğrudan bağlantılı bazı konuların, toplumların ve bu kişilerin dikkatine sunulması işlevi gelmektedir.

Gönüllü kuruluşlar bugün, özellikle uzun bir demokrasi geleneği olan ülkelerde kamu sektörü ve özel sektörden sonra *üçüncü sektör* olarak adlandırılmaktadır. Çevre konusunda mücadele eden, çalışma yapan çok çeşitli gruplar, gönüllü kuruluşlar bulunmaktadır. Bunlar, yerel düzeyde mücadele eden gruplardan, ülke ölçeğinde ve uluslararası alanda, nükleer santraller, yeşil alanların, ormanların yok edilmesi, tehlikeli ve zararlı atıklar, yoksulluk gibi çeşitli sorun kaynaklarına karşı uğraş veren gruplara kadar uğraş veren grup-

lara kadar uzanan geniş bir yelpazede yer alırlar. Çevre sorunlarından kaygı duyan gönüllü kuruluşların çabaları genelde bilgilendirme, eğitim, genel çevre koruma projeleri ve gözlem olmak üzere dört temel yönde gelişmektedir (Tribrat 2000: 71).

Bu dört temel yönde gönüllü kuruluşların çevre politikalarına potansiyel katkıları konusunda ise şöyle bir sıralama yapılabilir; Kamuoyunu konuya duyarlı kılmak, politika belirleyicilerini yönlendirmek, kamu ve özel sektör arasındaki görüş ayrılıklarını ortadan kaldırmak, önceliklerin belirlenmesinde konsensus arayışını desteklemek, uzmanlık, bilgi, beceri havuzunun oluşumuna katkı sağlamak, çevre yönetimi veri-bilgi sisteminde rol almak ve ulusal, bölgesel, uluslararası işbirliği, işbölümü ve koordinasyonun iyileştirilmesine yardımcı olmak (Üstel 1996: 25). Bu kuruluşların yerel bazdaki çalışmalarının ötesinde bölgesel ve uluslararası düzeyde güçlerini birleştirmesi ve işbirliğine gitmesi sorunların çözümünü kolaylaştıracaktır. Karadeniz'de ortaya çıkan çevre sorunları açısından da geçerli olan bu durum, aynı bağlamda etkinliği ve verimliliği artıracığı gibi, çevre sorunlarının sınır ötesi ve sistemler üstü niteliğine uygun bir davranış olacaktır.

Bu çerçevede son dönemde yoğunlaşan bölgesel ve uluslararası toplantılar da konunun kamuoyuna mal olması ve çözüm çabalarının sıklaşmana katkıda bulunmaktadır. Örneğin, çevre ile ilgili uluslararası örgüt olan The International Court of the Environment Foundation (ICEF), son dönemde çalışmalarını Karadeniz'in kirliliği konusuna yoğunlaştırmış bulunmaktadır. İlki 1994 yılında yapılan, *Akdeniz ve Karadeniz Ekosistemlerinin Korunması ve Sürdürülebilir Kalkınma* başlıklı bir dizi konferansın sonuncusu 2007 Mayısında yapılmıştır. Kara ve deniz kökenli kirlilik, biyolojik çeşitliliğin korunması, kültürel mirasın korunması ve sürdürülebilir kalkınmada en iyi modeller olmak üzere dört konuda yoğunlaşan konferans, bölgede ekosistemlerin korunması için bir çevre yönetimi örgütünün hayata geçirilmesi gibi somut bir öneri getirmiştir. Ayrıca, bölgede çevresel sorunların çözümünde, yerel, bölgesel otoriteler yanında gönüllü kuruluşlarında etkin bir işbirliği çerçevesinde rollerinin güçlendirilmesi vurgulanmıştır (Postiglione 2007: 489, 490).

Bugün karşı karşıya olduğumuz realite, bazı araştırmacılar tarafından *antlaşmalar çağı* olarak adlandırılıyor ve bu bağlamda yönetimlerin, özel sektörün, uluslararası kuruluşların ve hükümet dışı organizasyonların (NGO) sürdürülebilir kalkınma anlayışı çerçevesindeki çevresel, ekonomik ve sosyal sorumlulukları giderek realize oluyor. Özellikle BM Çevre Programı (UNEP), Avrupa Birliği vb. bölgesel ve global kuruluşların, ekosistemdeki değişimler ve çevresel bozulmalarla ilgili olarak Global Çevresel Yönetişim Projesi'ni (GEG) hayata geçirmeye yönelik çabaları dikkat çekiyor. Bu bağlamda BM özellikle uluslararası düzeydeki etkin gönüllü kuruluşları çevre konusunda işbirliğine yönlendiriyor.

Bugün, Karadeniz'de ortaya çıkan çevre sorunları bağlamında bölgesel ve uluslararası işbirliği kaçınılmaz hâle gelmiştir. Bu işbirliği içinde, bölge ülkelerinde ve genel olarak çevre konularında faaliyet gösteren gönüllü kuruluşların ayrı bir yeri vardır. Karadeniz'de çevresel kirliliğin önlenmesi konusunda, sivil toplum kuruluşlarının sesi henüz cılız olmakla birlikte, resmi kurumlar ve girişimler yanında ağırlıkları giderek artmaktadır. BM Bölgesel Denizler Programı, sözü edilen konuda iyi bir örnek olarak ele alınabilir. Kıyıdaş ülkelerin ekonomik ve sosyal kalkınmalarıyla uyum içinde bir çevresel politikanın bölgede hayata geçirilebilmesinde, sivil toplum kuruluşlarına büyük sorumluluklar düşmektedir. Özellikle, sürdürülebilir kalkınma kavramı odaklı politikalar çerçevesinde bunun yapılabilirliği, bu program sayesinde daha da güçlenmiştir (Moomaw 2006: 307-313). Bu konudaki temel yaklaşımı anlayabilmek için, Karadeniz bölgesinin çevresel yönden sağlıklı kalkınmasını temin etmek amacıyla yasal, politik ve ekonomik düzeylerde yaptırım araçlarını hazır bulundurmaya yönelik faaliyetleri öngören Karadeniz Çevre Programına bakmak gerekir. Karadeniz Çevre Programı, kamunun duyarlılaştırılması ve harekete geçirilmesi, etki yönlendirmeli faaliyetler ve yerel, ulusal çıkarılara önem verilmesi bağlamında hükümet dışı örgütlerin etkin yapısını tanımakta ve Karadeniz'in ekosisteminin bozulması hakkında etkili araştırmalarda bulunan ilgili örgütlerin programlarının hayata geçirilmesine katılımı teşvik etmeyi hedeflemektedir.

Karadeniz Çevre Programı ilk olarak, ulusal Hükümet Dışı Örgütlerin (NGO) faaliyetlerini ulusal düzeyde koordine etmelerini teşvik etmeyi istemektedir. Karadeniz çevre sorunlarında etkin olan NGO'lardan oluşan küçük bir ağ tüm ilgili ülkelerde kurulmuş olup, ortak faaliyetleri hayata geçirmek ve işbirliğini artırmak amacıyla devam etmektedir.

Karadeniz Çevre Programı ikinci olarak ise, bir Uluslararası Karadeniz Hükümet Dışı Örgütler Forumu'nun düzenlenmesini desteklemektedir. Ulusal ağlar tarafından seçilen delegeler katılıma davet edilmektedir. Hedef, Karadeniz Hükümet Dışı Örgütlerinin çıkarlarını yapıcı bir şekilde dile getirmelerini sağlamak amacıyla bir araç oluşturmak ve Karadeniz faaliyetleri ile ilgili bilgilerin toplanması ve aktarılması için bir odak noktası olarak hareket etmektir. Constanta'da Kasım 1994'te yapılan bir önceki toplantıda, bir dizi karar alınmıştır. Bu kararlar toplantı raporunda belirtilmiş ve bu öneriler temelinde bölgesel düzeydeki ağ oluşumunu genişletmek amacıyla bir Hükümet Dışı Örgütler Karadeniz Kılavuzu'nun hazırlanması desteklenmiştir.

Son olarak Karadeniz Çevre Programı, kamu bilinci ve kamu katılımı alanındaki özel ve küçük Hükümet Dışı Örgüt faaliyetlerini desteklemektedir. Karadeniz'in çevre sorunlarında etkin bir rol üstlenen Hükümet Dışı Örgütler, ortak ve özel bir hedef doğrultusunda bir işbirliği ve ortak çaba sürecini başlatmışlardır. Bu ortak hedef, güçlendirilmiş kamu bilinci ve kamu katılımı

aracılığıyla Karadeniz'in korunması ve iyileştirilmesidir. Bu süreçte kilit öge, esnek bir yapının, yani hem ulusal hem de bölgesel düzeyde bir ağın oluşturulmasıdır (Goyet 1995: 28, 29).

Kâr amacı gütmeyen gönüllü kuruluşlar bu bağlamda, toplum adına çevre yönünden denetim yapıyor ve kitle iletişim araçlarıyla bunları halka duyuruyor. Gönüllü kuruluşlar, imza toplayarak ve sorunlara ilişkin kampanyalar düzenleyerek ses çıkarıyor. Bölgesel çevre sorunlarıyla ilgili olan NGO'lar internet sisteminde müşterek bir haber şebekesi kurmalı ve bu şekilde değişik kaynaklardan alınan bilgileri, anında herkese ulaştırabilmeli. Kent meclisinde olsun, hükümet düzeyinde olsun, bu konularla ilgili kararlar alınırken, bunların yöntemleri ortaya konmalı ve bu şekilde, eylemler koordine edilebilmelidir (Tribat 1999: 104).

Karadeniz'e kıyısı bulunan ülkeler içinde yer alan bir diğer ülke olan Ukrayna'da bir NGO'lar konseyi var ve bu konseye milli düzeyde 22 NGO katılıyor. Konseyde, Çevre Bakanlığı'nın da bir temsilcisi bulunmaktadır. Ukrayna'da NGO'lar, diğer ülkeler ve özellikle eski Sovyetler Birliği ülkeleri ve diğer bölge ülkeleriyle bağlar kurmakta, işbirliği yapmaktadır. Bu bağlamda, beş bölge ülkesinin (Ukrayna, Moldova, Rusya Federasyonu, Belarus, Tacikistan) dahil olduğu *Sofya Plus 3* adlı çevre projesi önemli bir örneği oluşturmaktadır. Yine, Karadeniz'le ilgili olarak da metodolojik temeller oluşturabilecek çalışmalar devam etmektedir (Magal 1999: 121, 122).

Karadeniz kıyısında yer alan diğer ülkeler olan Bulgaristan, Gürcistan, Türkiye ve Romanya Gönüllü Kuruluşları da, çevre konusunda çeşitli uluslararası projelerin uygulanmasına ve bu bağlamdaki işbirliğine katkıda bulunmaktadır. Çevre ve çevre sorunları sınır tanımamaktadır. Karadeniz Bölgesi'nde yaşayan insanlar için de bu güncel bir konudur. Karadeniz ve korunmasına ilişki ortak sorunlar bu ülke insanlarını birbirine bağlamaktadır. Burada bilgi mübadelesi çok önemli bir konudur. Modern iletişim sistemleri elektronik postayla yeteri kadar hızlı bir şekilde bilgi aktarılmasına imkan sağlamaktadır. Gönüllü kuruluşlardan bilgi alma ve bilgi aktarma imkanı veren birkaç Çevre Bilgi Şebekesi mevcuttur. Bunlardan bir tanesi, bütün BDT ülkelerini fiilen birleştiren *Sosyal-Çevre İttifakı*'dır. Sosyal-Çevre İttifakı, kendi çevre bülteninin yayınlamakta, değişik çevre sorunları hakkında eğitim seminerleri ve konferanslar düzenlemektedir. Rusya, Ukrayna, Bulgaristan ve diğer ülkelerin Karadeniz bölgesinde yer alan birçok gönüllü kuruluş, Sosyal-Çevre İttifakı'nın üyesidir. Söz konusu enformasyon ağı, birkaç yıl boyunca, altı Karadeniz ülkesi gönüllü kuruluşunun dahil olduğu Uluslararası Çevre Ağı (BSEP), üyelerini de çatısı altında birleştirmiştir. Bu ağ, sadece hükümet kuruluşları düzeyinde faaliyette bulunmakta ve Karadeniz'in sorunları konusunda halkı bilgilendirme yönünden büyük çalışmalar yürütmüştür. Ağın merkezi de İstanbul'da yer almaktadır. Söz konusu

teşkilat üç konferans, birkaç eğitim semineri düzenlemiştir. Bölge sorunlarına ilişkin olmak üzere altı dilde altı kitap yayımlandı. Hâlihazırda gönüllü kuruluşlar yeniden böyle bir ağ kurmaktadır.

Karadeniz devletlerinin gerek hükümet, gerekse gönüllü kuruluşların çabalarını birleştiren programlar da bulunmaktadır. Böyle bir program, TACIS Vakfı'nın mali desteğiyle yürütülmekte ve bünyesinde üç Karadeniz ülkesini (Ukrayna, Rusya ve Gürcistan) birleştirmektedir. Bu programın adı ise *Kayı ve İctimai Katılım*'dır. Söz konusu program, Karadeniz sorunu konusunda halkı aydınlatma, bu müstesna yerlerin korunmasına ilişkin yasaların kabul edilmesi ve çevre koruma etkinliklerine yönelik hükümet ve gönüllü kuruluşların çabalarını birleştirmektedir. Bu program çerçevesinde, 1999 yılının Mayıs ayında Novorossiysk kentinde çevre sorunlarına ve gönüllü kuruluşların çalışmalarına ışık tutan gazeteciler için uluslararası bir seminer düzenlendi. Ayrıca, çevre konularında gönüllü kuruluşlar için uluslararası bir sinema okulu düzenlendi.

1996 yılında çevre bakanları tarafından Karadeniz'in kurtarılmasına ilişkin bir stratejik eylem planı imzalandı ve bunun uygulanması için de birçok etkinlikte bulunuldu. Yine, bilgi yayma, eğitim seminerleri düzenleme ve 1996-1997 yıllarında olduğu gibi bütün alanlarda kirlilik gözlemleri yapıldı. Gönüllü kuruluşlar tarafından yapılan bu gözlemlerin sonuçlarına göre kirlilik kaynaklarının tahlilleri yapılarak yerel ve hükümet kuruluşlarına bu sorunların çözümlenmesi planları sunuldu.

Artık 1996'da bu yana Rusya'nın Karadeniz bölgesindeki gönüllü kuruluşları *Karadeniz Günü* düzenlemekte ve bu kapsamda sahilde kirlilik gözlemleri ve çöp toplama çalışmaları yapılmakta, okullarda ise, fotoğraf, resim ve pankart yarışmaları düzenlemek, yerel radyo ve televizyon istasyonlarında konuşmalar yapılmakta, uluslararası çevre kampları düzenlenmektedir. Bu faaliyetlerin ve uluslararası projelerin amacı, kirlenme sorununa karşı yaklaşımın değiştirilmesi ve Karadeniz'in kurtarılmasına yönelik çabalara Karadeniz sahilinde yaşayan herkesin cezbedilmesidir. (Tribat 2000: 71-74).

Sonuç ve Değerlendirme

Çevre sorunları son yılların en çok tartışılan konularından ve belki de günümüze kadar insanlığın karşılaştığı en büyük sorunlardan birisidir. Özellikle son otuz-kırk yılda boyutları giderek büyüyen ve bütün insanlığı tehdit eder hâle gelen sorunun çözümüne yönelik yeterli çabaların sarfedildiği söylenemez. Gerçi geçtiğimiz yıllarda sorunun çözümü konusunda uluslararası düzeyde bazı somut adımlar atılmış ve ülkeler bazında ciddi girişimlerde bulunulmuştur ama, bunlar sağlıklı bir çevrede yaşamak ve bu çevreyi gelecek kuşaklara devretmek için yeterli değildir (Ökmen 2003: 1-5).

Çevre sorunlarının nedenlerinin karmaşıklığı ve sınır tanımama özelliği, küresel çevre politikalarının aktörleri olan ulusal devletler, uluslararası örgütler ve ulus üstü örgütlerin yoğun bir biçimde işbirliğini gerektirmektedir. Küresel düşünmek, yerel davranmak anlayışı ile gerçekleştirilecek işbölümüne, ulusal ve uluslararası çevre politikaları arasında bütünlük sağlanmasına gereksinim vardır (Kaplan 1999: 189). Yerel, bölgesel ve küresel yaklaşımların ve çözüm önerilerinin işbirliği çerçevesinde ortak paydalar oluşturması gereken alanlardan birisi de bu anlamda çevre sorunlarıdır.

Uluslararası politikada iki karşıt blok arasında esen soğuk savaş rüzgarları bir bakıma Karadeniz'in kaderini de tayin etmiş ve Karadeniz kıyı alanları ve deniz çevresi uzunca bir süre, bölge devletlerinin iş birliği yapabilecekleri bir oluşumdan yoksun bırakılmıştır. Kıyıdaş devletlerin çevre sorunlarını gözardı etme yarılgısını sürdürmeleri, Karadeniz'deki çevre sorunlarını, zaman içinde daha da dramatik hâle getirmiş ve Karadeniz yalnızca son otuz yıl içinde, havza içinde yerleşik 160 milyon insanın fosfor, inorganik azot, petrol, civa, nükleer madde gibi zehirli atıkları için dev bir çöplük, Avrupa'nın yarısı için kanalizasyon çukuru hâline gelmiştir. Uzun süre kendi kaderine bırakılmanın etkisiyle Karadeniz, ekolojik çöküntü içine girmiş, *ölmekte olan denizler* kategorisinde, Aral Denizi ve Hazar Denizi ile birlikte anılır hâle gelmiştir. Karadeniz'e kıyısı olan Türkiye, Rusya, Ukrayna, Romanya, Bulgaristan ve Gürcistan'ın bir araya gelerek kabul ettikleri ve hukuksal alt yapısını sırasıyla 1992 Bükreş Sözleşmesi, 1993 Odessa Bildirgesi ile 1996 Karadeniz Stratejik Eylem Planı'nın oluşturduğu Karadeniz Çevre Programı ile bölge devletleri, Karadeniz çevre sorunlarına ilişkin ortak önlemler alma çabası içine girmişlerdir (Güneş 2001: 311-337).

Karadeniz'de çevre sorunlarının önlenmesine yönelik yukarıda sayılan çalışmalar elbette yeterli değildir. Gerek sorunun niteliği gerekse sorun alanının bölgesel ve uluslararası boyutları, insanların kafasında, gönüllü kuruluşların yaptıkları da dahil bu konuda yapılan her şeyin yetersizliği düşüncesini oluşturuyor. Doğal olarak gönüllü kuruluşların rolü, çevreye zarar veren büyük yatırım projeleri ve hükümet programlarına ilişkin karar alma süreçlerine etki etmede istenen düzeyde değildir. Ancak, referandum ve mevzuat girişimleri sayesinde halk, gün geçtikçe daha fazla karar alma sürecine katılmaktadır.

Karadeniz'de çevre sorunları bugün, kümülatif (birikimli) niteliğiyle ekonomik, hukuksal, sosyal ve siyasal yönleri ağır basan bir görünüm almaktadır. Ortaya konacak çözüm önerilerinde bu konunun göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Karadeniz'de çevre sorunlarını önlemenin temel önkoşulları, çevrenin durumunun belirlenmesi, çevre yönetimi için etkili, denenmiş ve bölgede uygulanabilir bir yöntem geliştirilmesi, teknik ve kurumsal kapasitenin güçlendirilmesi, modern teknolojik imkanların Karadeniz ülkelerinin hizmetine sunulabilmesi, çevre kirliliğini önlemek ve çevre bozulmasını durdur-

mak için yatırım ihtiyaçlarının belirlenmesi, bu yatırımların gerçekleştirilmesi için kaynak yaratılması ve bölge dışındaki mali kaynakların Karadeniz bölgesine kanalize edilmesidir.

Bu noktada önem kazanan diğer bir konu ise, burada ortaya çıkan çevre sorunlarının yerel, bölgesel ve uluslararası niteliklerinin iyi analiz edilerek, hem nedenler hem de sonuçlar bağlamında analitik bir yaklaşımın ortaya konabilmesidir. Karadeniz'in kirliliğinin yalnızca kıyı ülkelerinin sorunu olmadığı, jeo-ekonomik, jeo-stratejik ve jeo-politik yönleriyle bütün bölgeyi ve uluslararası alanı ilgilendirdiği ısrarla vurgulanmalıdır. Bu konuda sağlanacak işbirliği hem çevre sorunlarının oluşumunu frenleyecek hem de mevcut sorunların çözümü kolaylaşacaktır. Bu ise söz konusu alanda ortaya konabilecek iyi bir işbirliği ile mümkündür.

Karadeniz'de çevre sorunlarının çözümüne ilişkin işbirliğinin, ülkeler, özel kuruluşlar, yerel yönetimler, üniversiteler, uluslararası kuruluşlar ve gönüllü kuruluşlar olmak üzere bir çok aktörü bulunmaktadır. Bunlar içinde özellikle gönüllü kuruluşların etkinlik kazanması, sorunun çözümünü hem hızlandıracak hem de yaygınlaştıracaktır. Özellikle bölge ülkelerinde faaliyet gösteren bütün çevre gönüllü kuruluşlarının uluslararası çevre kuruluşları ile de dayanışma içinde sergileyecekleri bir işbirliği, bu alanda çözüme yönelik bir konsensus oluşturabilir.

Bu çerçevede öncelikle, nehir sularının arızı kirlenmelerini tespit etmek amacıyla, Karadeniz'e dökülen nehirlerin gözlenmesi ve kontrol edilmesi sağlanabilir. Yine, kanalizasyon sularının deşarjı, plajların arızı kirlenmesi konusunda gözlem ve denetim yapılması, kanalizasyon ve yağmur sularını arıtan tesislerin, çöp toplama alanlarının ıslahı konusunda çalışmanın izlenmesi; yağışlarla denize taşınan pisliklerin ve dip derinleştirme çalışmalarının izlenmesi faaliyetleri gerçekleştirilebilir.

Yükleme-boşaltma çalışmaları, deniz tabanı ıslahı, sintine sularının boşaltılması gibi durumlarda gözetim ve denetim yapılması, denizin biyolojik kaynaklarının ne şekilde kullanıldığıının ve kaçak avlanma olup olmadığıının denetlenmesi, kıta sahanlığında petrol, gaz ve diğer yer altı zenginliklerinin çıkarılması çalışmalarının denetlenmesi, limanlarda gemilerden atık madde bırakılmasının denetlenmesi, bitki ve canlıların biyolojik çeşitliliğinin devam ettirilmesinde temel yöntem olan sit alanlarındaki sistemlerin gelişmelerinin denetimi gibi çalışmalarda yine bu bağlamda çevre gönüllü kuruluşlarınca yerine getirilebilir (Arslan ve Ökmen 2006).

Geri dönülemez biçimde uluslararası bir aktör hâline gelen Karadeniz'in kirliliği, bugün ancak bu bağlamda bir işbirliği çerçevesinde çözülebilir. Bunun ötesinde yalnızca sözde kalan dilekler, kümülatif ve sınır tanımaz niteliğiyle bu bölgesel sorunun çözümüne katkı sağlamayacaktır.

Kaynaklar

- Lecomber, Richard (1993). *İktisadi Büyüme ve Çevre Sorunları*. Çev. H. Şener. İstanbul: Ak Yay.
- Arslan, Nagahan Talat ve Mustafa Ökmen (2006). "The economical and international dimensions of the environmental problems, environmental problems in the Black Sea region and the role of the voluntary organizations". *Building and Environment* 41(8): 1040-1049.
- Ayberg, Savaş (1995). "Karadeniz'de Kıyı Ekosistemlerinin Ekolojik Dengeler Açısından Değerlendirilmesi". *Karadeniz Çevre Konferansı*. Ankara: Türkiye Çevre Vakfı Yay. 35-42.
- Batmazoğlu, Kazım (1998). "Karadeniz ve Boğazlarda Petrol Taşımacılığında Kaynaklanan Çevresel Tehditler". *Avrasya Çevre Konferansı*. Ankara: Türkiye Çevre Vakfı Yay. 22-40.
- Berkun, Mehmet ve Egemen Aras (2007). "Wastewater and Waste-Generated Pollution at the Southeastern Black Sea Region". *Environmental Engineering Science* 24 (6): 778-789.
- Bondar, Constantin (1996). "Problems of The Black Sea Pollution". *Sofia Seminar*. Ankara: Environment Foundation of Turkey. 23-28.
- Bondar, Constantin ve Octaivan Ciobota (1995). "Romanya Kıyı Bölgesindeki Karadeniz ve Tuna Deltasının Hidrolojik Çevresinin Durumu Hakkında Rapor". *Avrasya Çevre Konferansı*. Ankara: Türkiye Çevre Vakfı Yay. 157-169.
- Budak, Sevim (2003). "Karadeniz'in Kirlenmesindeki Payı ile Tuna Nehri:Avrupa Birliği'nin Geliştirdiği Tedbirler ve Örgütlenmelere Kısa Bir Bakış". ODTÜ 2. Uluslararası İlişkiler Kongresi. 23-25 Haziran. Ankara.
- Çevik, Uğur vd. (2008). "Assessment of metal element concentrations in mussel (*M. Galloprovincialis*) in Eastern Black Sea, Turkey". *Journal of Hazardous Materials* 160: 396-401.
- Dassenakis, Manos vd. (2006). "Transport of pollutants in two estuarine systems on the coast of Georgia". *Chemistry and Ecology* 22 (5): 379-393.
- Doussis, Emmanuella (2006). "Environmental Protection of the Black Sea: A Legal Perspective". *Southeast European and Black Sea Studies* 6(3): 355-369.
- Europe Environment (1996). "Marine Pollution: European Rivers are Main Source of Black Sea Pollution". Jul 23. Brussels.
- Frantz, Douglas (2001). "Turks Vow to Fight Nuclear Shipments Through Bosphorus". *The New York Times*. Jul 26.
- Fröschl, Lena vd. (2008). "Cost-efficient choice of measures in agriculture to reduce the nitrogen load flowing from the Danube River into the Black Sea An analysis for Austria, Bulgaria, Hungary and Romania". *Ecological Economics* 68: 96-105.

- Goyet, Sylvie (1995). "Karadeniz'in Korunması: Bölgesel ve Kurumsal bir Yaklaşım". *Karadeniz Çevre Konferansı*. Ankara: Türkiye Çevre Vakfı Yay. 25-29.
- Göknel, Mete (1998). "Hazar Havzası Petrol Taşımacılığı, Karadeniz ve Boğazlar". *Avrasya Çevre Konferansı*. Ankara: Türkiye Çevre Vakfı Yay. 15-21.
- Görmez, Kemal (2003). *Çevre Sorunları ve Türkiye*. Ankara: Gazi Kitapevi.
- Gritsenko, Agop, Gabriel Suhurukov ve Viladimir Kuznyetsov (2001). "Yalta Örneğinde Kıyı Kentlerinin Karadeniz Kıyısı Çevresine Etkileri". *Avrasya Çevre Konferansı*. Ankara: Türkiye Çevre Vakfı Yay. 75-79.
- Güneş, Şule (2001). "Karadeniz'de Çevresel İş Birliği, 1992 Bükreş Sözleşmesi". *ODTÜ Gelişme Dergisi* 28 (3-4): 311-337.
- Japaridze, Tedo (2007). "The Black Sea Region: Meaning and Significance". *American Foreign Policy Interests* 29: 113-125.
- Ivanova, Maria, David Gordon and Jennifer Roy (2007). "Towards Institutional Symbiosis: Business and the United Nations in Environmental Governance". *RECIEL* 16 (2): 123-134.
- Kaplan, Ayşegül (1999). *Küresel Çevre Sorunları ve Politikaları*. Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yay.
- Karaca, Mehmet ve Robert Nicholls (2008). "Potential Implications of Accelerated Sea-Level Rise for Turkey". *Journal of Coastal Research* 24 (2): 288-298.
- KEİB (2008). http://www.tbmm.gov.tr/ul_kom/keipa/komisyonlar/ec/GA25_EC24_REC81_05_tr.htm 26.12.2008.
- Keleş, Ruşen ve Can Hamamcı (2005). *Çevre Politikası*. Ankara: İmge Yay.
- Kuznyetsov, Vladimir, Irina Chemysheva ve Irina Karamushka (2000). "Karadeniz'in Deniz Ortamının Korunması Alanında Uluslararası Faaliyet". *Avrasya Çevre Konferansı*. Ankara: Türkiye Çevre Vakfı Yay. 93-99.
- Land, Thomas (1999). "Pollution and Politics in the Black Sea". *Contemporary Review* 274: 1600.
- (2001). "The Black Sea: Economic Developments and Environmental Dangers". *Contemporary Review* 278: 1622.
- Lordkipanidze, Roza (1995). "Gürcistan'daki Ekolojik Durum". *Karadeniz Çevre Konferansı*. Ankara: Türkiye Çevre Vakfı Yay. 85-87.
- Magal, Mykhaylo (1999). "Ukrayna'daki NGO'ların Çalışmaları". *Orta Asya ve Karadeniz Çevre Gönüllü Kuruluşları Konferansı*. Ankara: Türkiye Çevre Vakfı Yay. 121-123.
- Mechkarov, Lubomir (1998). "Uluslararası Çevre Koruma Hukuku ve Bulgaristan'daki Gönüllü Kuruluşlar". *Avrasya Çevre Konferansı*. Ankara: Türkiye Çevre Vakfı Yay. 61-68.
- Moomaw, William (2006). "Environmental Sustainability and Collaboration in South Eastern Europe". *Southeast European and Black Sea Studies* 6(3): 307-313.

- Nadialkov, Simeon (1995a). "Bulgaristan'da Ekoloji Politikası Stratejisi. Varna Semineri. Ankara: Türkiye Çevre Vakfı Yay. 7-16.
- (1995b). "Bulgaristan'ın Günümüzdeki Ekolojik Durumu". *Avrasya Çevre Konferansı*. Ankara: Türkiye Çevre Vakfı Yay. 37-41.
- (2001). "Petrol Ürünlerinin Çıkarılması, Nakledilmesi ve Kullanılmasından Kaynaklanan Çevre Sorunları". *Avrasya Çevre Konferansı*. Ankara: Türkiye Çevre Vakfı Yay. 19-21.
- Ökmen, Mustafa (2000). "Çevre Sorunlarının Sistemler Üstü Niteliği ve Orta Asya". *Bilgi* 14: 17-30.
- (2001). "Türkmenistan'da Çevre Sorunları". *Avrasya Dosyası* 7(2): 235-249.
- (2003). *Kent, Çevre ve Globalleşme*. İstanbul: Alfa Yay.
- Poseidon Denizcilik Derneği Raporu (1995). *Avrasya Çevre Konferansı*. Ankara: Türkiye Çevre Vakfı Yay. 87-95.
- Potiglione, Amedeo (2007). "The Mediterranean and Black Sea Ecosystem under Discussion". *Environmental Policy And Law* 37(6): 489-490.
- Surkov, Feodor A. (2007). "Southern Russia's Three Seas The ABCs of Sustainable Development". *Problems of Post-Communism* 54(2): 26-37.
- Toffler, Avlin (1996). *Üçüncü Dalga*. İstanbul: Altın Kitaplar Yay.
- Tribrat, Tatyana (1999). "Rusya Federasyonu'nda NGO'lar". *Orta Asya ve Karadeniz Çevre Gönüllü Kuruluşları Konferansı*. Ankara: Türkiye Çevre Vakfı Yay. 104-107.
- (2000). "Çevre Alanında Uluslararası İşbirliği". *Avrasya Çevre Konferansı*. Ankara: Türkiye Çevre Vakfı Yay. 71-73.
- Tüfekçi, Mehmet (1995). "Doğu Karadeniz Bölgesinin Çevre Sorunları". *Karadeniz Çevre Konferansı*. Ankara: Türkiye Çevre Vakfı Yay. 59-68.
- Türkiye Çevre Vakfı Yay "Gürcistan Çevre Durum Raporu" (1994). *Avrasya Çevre Konferansı*. Ankara: 55-73.
- Üstel, Leyla (1996). "Çevre Politikalarında Önceliklerin Belirlenmesi". *Orta Asya Çevre Konferansı*. Ankara: Türkiye Çevre Vakfı Yay. 21-23.
- World Bank (2001). "Romania Receives GEF Grant to Increase Environment-Friendly Agricultural Practices". *M2 Presswire*. Dec 14. Coventry.
- (2002), "Ukraine Receives GEF Grant for Biodiversity Conservation of Azov-Black Sea Ecological Corridor", *M2 Presswire*, Jan 23, Coventry.
- Yavuz, Hülya (1995). "Türkiye'de Çevre Konusunda Uluslararası İşbirliği". *Karadeniz Çevre Konferansı*. Ankara: Türkiye Çevre Vakfı Yay. 47-57.

Environmental Problems in the Black Sea Region and Local and Regional Perspectives for Cooperation

Mustafa Ökmen*

Abstract: As environmental problems acquired an international significance following the Second World War, they began to occupy a more important role within the foreign policies of many states. Unlike the past, today environmental problems have local, national and international concern. The environmental problems in the Black Sea region are a good example for this phenomenon. These problems have affected all six countries on the Black Sea coast. The current study analyzes these problems in detail. It intends to detect the potential reasons for problems and provide suggestions to solve these problems by considering the economic dimensions. Also, the role and importance of voluntary organizations in solving environmental problems are emphasized.

Key Words: Environmental problems, Black Sea, environmental politics, voluntary organizations.

* Prof. Dr., Celal Bayar University, Faculty of Economic and Administrative Sciences, Department of Public Administration / MANİSA
mustafa.okmen@bayar.edu.tr

Экологические проблемы Черного моря и перспективы местного, регионального сотрудничества

Мустафа Окмен*

Аннотация: После Второй мировой войны экологические проблемы, параллельно с увеличением международного значения этих проблем, приобрели возрастающую значимость в контексте внешней политики государств. В отличие от прошлого, на сегодняшний день экологические проблемы приобрели местное, региональное и международное значение. Экологические проблемы Черного моря являются хорошим примером в этом отношении. Эти экологические проблемы в первую очередь и особенно являются общей региональной проблемой шести прибрежных стран. Это исследование призвано проанализировать эти проблемы и текущую ситуацию, усилия по решению проблем и в этих рамках сотрудничество государств по этой проблеме. Рассмотрены также вклад и роль местных и региональных общественных организаций, действующих в рамках этого сотрудничества.

Ключевые Слова: экологические проблемы, черное море, экологическая политика, общественные организации.

*. Профессор доктор, университет имени Джелаль Баяра, факультет экономических и административных наук, кафедра муниципального управления / МАНИСА
mustafa.okmen@bayar.edu.tr